

EESTI KIRJANDUS

1933 № 6

SISU:

A. SAARESTE: Johannes Voldemar Veski. (Pildiga.)

A. SÄÄRITS: „Lembitu“ algupära kriitika.

J. ROOS: Populaarteadusliku kirjanduse olemus ja olukord Eestis.

M. TEDRE: Neli keeleõpetust koolidele.

A. ORAS: Peet Vallak — Omakohus.

A. PALM: Helmi Mäelo — Tänapäeva lapsed.

M. RAUD: H. Holma ja V. Barthold — Muhamed ja islam.
Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsused.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

1933. aasta 6. väljaanne. Toimetaja: Helmi Mäelo. Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsused.

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1933 ASUTATUD 1906. XXVII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.
Abitoimetaja D. PALGI (arvustised).

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUIIS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Jaani 7, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rütüti 4, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rütüti 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rütüti 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastusühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.
SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvaulikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Rakveres: Joh. Triefeldt, Pikk 17.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermannini 11.

Kuulutised teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varem ad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVI (1930—1932) hinnaga 6 kr., nahkkõites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute kõitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, Tartus, tel. 6-01.

Joh. W. West.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

JUUNI 1933

NR. 6

Johannes Voldemar Veski.

Meie keele nüüdisaegse normeerimisliikumise mõtte tähtsam kandja ja mõjukam teostaja, meie emakeele õpetamise vanem ja paremaid jõudusid, kelle vaimseid kasvandikke üle kodumaa pinna leiame nii tihedalt, meie mitmekülgsemaid haridus- ja seltskonnategelasi J. V. Veski on saanud põlvile juunikuu 27. päeval 1873. a. Maarja-Magdaleena kihelkonna Kudina valla Vaidavere küla (muistse Vaiga südame?) Kaasiku talu omanikkude Gustav V. ja Miina V. (sünd. Grünthal'i) pojana. Ta vanemad olid põlised kohalikud elanikud. Juba isa oli seltskondliku tegelasena kaugemalgi tuntud. Poisikeseaastad siin veeresid V-l soodevahelistel lagedatel väljadel ja kaasikute läheduses, ja siin, põhjaeesti keskmurretele õigegi tüüpilisel keelealal, Magdaleena ja Palamuse piirimail, avanesid temal võimalused kuulda ja õppida kõnet, mis vaba neist paljudest meie kirjakeele traditsioonidele võõraist joontest, mida siiski võis kuulda juba versta viis idasihis või kaks-kolm penikoorimat lõuna poole. Kohalik ja kaugemagi ümbruse murrak oli mõnel viisil meie üldkeele hääldusele või kirjutatud kujule hästigi ligidane. Nõnda tarvitati ja tarvitatakse seal praegugi *lj* (*paljad, seljast*, põhjaeesti suures enamikus teatavasti *l'l*: *pal'lad, sel'last*), *sj* (*kosjad, asjade*, mujal laialt *kos'sad, as'sade*), *ja-* (*jagu, janu, jampsib, jandab* jne., sealt lääne pool aga *jä-*), isikulise tegumõne mineviku kesksõnal on lõpp *-nud* (*olnud, parandanud*, kuid mõni kihelkond kaugemale lääne, põhja või lõuna poole on valitsemas *olnd, old, parandand*), *-line, -mine* (*tööline, saamine, õhtusihis* aga liikudes kuuleb peagi üldiselt juba *töölene, saamene*). Teiselt poolt siiski ei seegi murre olnud vaba mitmest kirja- ja ühiskeelele võõrast erijoonest (*kahessa, ma võtass, tullasse, sõkub, sidun, säädab, lavvad, uuved, javatab, jõvi, moa, keanab, soab suurest* pro „saab suureks“, *kirjutata, valetates, tulivad*).

Alghariduse meie V. sai esmalt Vaidavere külakoolis (kuni 1883), siis M.-Magdaleena kihelkonnakoolis (1883—87), aegadel, mil meil avalikus keele-elus olid mõõduandvad Mihkel Veske (murrete uurijana, E. Kirjameeste Seltsi tegelasena, ülikoolis eesti keele lektorina kuni 1884), J. Hurt (E. Kirjameeste Seltsis kuni 1881, Õpet. Eesti Seltsis ja ajakirjanduses), K. A. Hermann (grammatika 1884) ja A. Grenzstein („Eesti Sõnaraamat“ 1884). Juba

nendes koolides avaldusid tema keelelised annid, emakeele õppimine polnud talle mingiks pingutuseks (selle ortograafiat ei olevat ta õppinud iganes, kuid juba 6-aastasena teinud ta diktaadis kõigest ühe vea: *ika pro ikka!*) ja kihelkonnakooli võõrkeeles (saksa) ta oli tugevam teistest. Õpinguid 1887—96 Tartus, Hugo Treffner'i gümnaasiumis jätkates pole tal enam võimalik eesti keeles kooli kaudu end täiendada, sest vastav õppeaine seal puudus (kooli vene keele õpetaja J. Jõgever tegi selleks ja soomegi keele tutvustamiseks küll väheseid katseid a. 1887—89 paiku), kuid seevastu avanesid temale teed muudele keeltele — ladina, kreeka, peale saksa veel vene, osalt ka prantsuse ja inglise —, mis talle ühes botaanika ja muusikaga muutusid lemmikaineks. Üldse oli V. gümnaasiumis alati 1. või 2. õpilane, võisteldes Ferd. Karlson'iga (juba siis kaaslaste seas tuntud „luuletajana“) ja Lui Olesk'iga.

Keskkooli lõpetanud, V. esialgu kavatses astuda Peterburi konservatooriumi ja seega järgneda oma sisemaile soovidele. Õppimine kodumaast kaugel oleks aga majanduslikult kujunenud raskeks, kui mitte võimatuks, ja V. astus seetõttu Tartu ülikooli, esmalt — vanemate soovi mööda — usuteaduskonda, kus parajasti olid õppimas ka Johann Kõpp, Rudolf Hurt ja Joosep Liiv, sealt aga varsti (1897. a. kev.) loodusteaduskonda (n.n. „füüsika-matemaatika“ fakulteti), kus töö jällegi tema peahuvidel küllaldaselt vastas ja kust saadud teadmisi ta hiljemini keeleliselgi töö, loodusteaduslike oskussõnade loomisel, on võinud tarvitada kasulikult. Sealjuures V. ometi ei jätnud sööti ka oma emakeelise harrastusi. Ta oli aastate jooksul püsivam ja üks vähestest lektor K. A. Hermanni venekeelsete (!) eesti keele loengute kuulajaist. Osalt viimase, osalt Grenzsteiniga sügenenud tutvuse ja tema tol ajal (a-st 1884) laineid löönud keelearendusliku „Eesti Sõnaraamatu“ mõjul pääsevad tema varemad keelelised kalduvused arenema edasigi. Eriti aga Jakob Hurda üleskutsete tõukel hakkas ta koguma rahvakeelest andmeid, nimelt oma keskkoolikaaslastelt, ja neid saatma Wiedermanni sõnastiku täiendamiseks Hurdale. Oma seltsiliste seas ja lähemas tutvuskonnas V. sel viisil omandas peagi keelelise autoriteedi kuulsuse. Tulemuseks on, et ta a. 1898—99 võeti „Lõbu ja Teaduse“ keeleliseks korrektoriks. Õpitöö võimaldamiseks majanduslikult oli V. otsinud üliõpilaspõlves teenistust ka varemalt, nimelt H. Treffneri gümnaasiumis korteri ja ülalpeo eest iga päev klassis kuus tundi õpetades kirikulugu, ladina ja saksa keelt, geograafiat ning koorilaulu. Samuti ta oli sealsamas kooliorkestri juhatajaks ja kooli ning internaadi inspektori kohuste täitjaks. Töö rohkus ja aineiline kitsikus teda küll takistasid üliõpilasorganisatsiooni astumast, kuid siiski ta kuulus ühte mitteamelikku üliõpilasringi (koos J. L. Jürgens'i, R. Aavakivi, M. Pung'a, J. Jaakson'i K. Päts'i, A. Alver'i ja teistega), kes mitmetes Tartu seltsides korraldas rahvalik-teaduslikke ette-

kandeid läbirääkimistega. Vahepeal arenes tal ka tutvus K. A. Hermanniga, kellega sagedasti keeleküsimumustes mõtteid vahetas ja vaidlussegi sattus, kus viimasel harilikult ainsaiks argumentideks olid väited tema enda raamatuid.

Ainelise kitsikuse surve katkestas V. oma õpingud ülikoolis 1899 kevadel, jäi esialgu Tartus koolitöösse ja a. 1900 uue kuu- kirja „Rahva Lõbulehe“ keelekorrektoriks ning kaastööliseks, ja rändas siis õpetajakohale Harkovisse (1900—01). Siit 1901. a. lõpul kutsus K. Päts ta Tallinna, Tartust siia asunud Ed. Wilde, O. H. Münther'i, H. Pöögelmänn'i, pärastpoole ka M. Martna, M. Punga ja A. Hansen-Tammsaare ringkonda, neil ilmuma pääsenud uue päevalehe „Teataja“ toimetusse sekretäriks, korrektoriks ning näidendite ja muusika arvustajaks. Nagu sisulaadis ja ilmavaates see ajaleht Tartu „Postimehest“ kallas märksa erinevatele teedele, nõnda sündis ka keeles: J. V. Veski ja Ed. Wilde hakkasid siin rõhutama ja õhutama puhtamalt põhjaeestilist, enam tallinnamaa-pärasemat keeletarvitust (nii *hea-pea-peal-seal, mõet, võerad*, adverbide! *-ste, -mine*, „Postimehel“ aga *hää-pää-päälsääl, mõõt, võõrad, -sti, -mini*). Sellest siis hakkasid seni kirjakeeles juba imitsevad vähesed lahkuminekul süvenema ja uusi tekkis juurdegi. Oli tunda XX s. algusaastail nagu kirjakeele juba kujuneva traditsiooni katkemist ja ühtluse lõhenemist. Kuid samal ajal elu hakkas eesti keelele asetama senisest suuremaid korra ja kindluse nõudeid. Linnades, eriti Tallinnas, oli eesti soost väikekodanlus, töölisel ja haritlased arvult juba õige suureks paisunud, Eesti rahvuslik ja kultuuriline elu oli nihkumas enam ja enam linnadesse, eriti Tartu ringkondades rõhutatud külakultuuri kõrvale hakkas peamiselt Tallinna piirides tunduma tarbeid ka linna- kultuuri hindamiseks, ajakirjandus oli arenemas kiirelt, seltskond- liikude organisatsioonide arv kasvas ja eestlasi hakkas valguma isegi linnade omavalitsustesse (Tallinnas 1904). Kõik see kergitas ka maa rahvastiku enamiku keele sotsiaalset väärtust. Temas maksva pruugi ühtlusele hakati enam tähelepanu pühendama. Nõnda tekkiski Tallinnas 1906. a. asutatud Eestimaa Rahvahariduse Seltsi kirjanduse-osakonnas ringkond huviosalisi (J. V. Veski, Ernst Peterson, mag. C. Recha, T. Kuusik, dr. K. A. Hermann, Ed. Virgo, A. Nõu, Aug. Busch, J. A. Rahamägi, G. E. Luiga, J. Ploom- puu, Aug. Hanko, Leop. Tõnson), kes endile sihiks seadsid eesti kirjakeele küsimusi selgitada, kõikuvusi tasandada ja emakeele oskust levitada. Nii viisi algas (11. III 1907) eesti kirjakeele nor- meerimisliikumine, mis seniseist samasihilistest, kuid individuaal- selt juhitud katsetest erines oma kollektiivse laadiga. Selles mär- gatava osaga oli Veski, tol ajal mitmete Tallinna lehtede toimetus- liige ja eesti keele õpetaja kaubanduskoolis. Samal ajal ta jätkas ka linna rahvakeelest sõnavara kogumist ja avitas keskkoolides käima pandud eesti keele õpetuse kavade koostamist. Kui E. Rah- vahariduse Seltsi kirjanduse-haruseltsis lõpuks 1908 mitmed kee-

lelised juhised olid kuju võtnud, suges vajadus neid tulemusi koos-
 kõlastada Tartu kirjanduslikkudes ja keelehuvilistes ringides
 maksva uususe ja põhimõtetega¹⁾. Kummagi leeri ühisel soovil
 loodi tallinnapoolsel algatusel põhja-eestilise ja lõuna-eestilise
 „ühendatud kirjaviisi toimikond“, mille koosseisu kuulusid J. V.
 Veski kõrval veel Joh. Aavik, V. Grünthal, J. Jõgever, dr. O. Kal-
 las, A. Jürgenstein, M. Kampmann, J. Kurrik, E. Peterson, H. Põld,
 C. Recha, V. Reiman, N. Soll, J. Tammemägi jt. ja kes siis nn.
 Tapa keelekonverentsil 30. V 1908 need juhised oma seisukohtade
 aluseks võtsid ja aasta hiljemini (25. V 1909) uuesti kinnitasid.
 G. E. Luiga ettepanekul avaldas V. sel viisil tehtud otsused ja
 1910—11 Tallinnas ja Tartus peetud keelekoosolekute seisukohad
 „Päevalehe“ kalendris, artiklit äratõmbenagi laiemaile hulkadele
 kättesaadavaks tehes („Eesti kirjakeele reeglid“. Tallinnas 1912,
 15 lk.). Juhiste loomisel ühineti prof. E. N. Setälä vastavaldatud vaa-
 detega, neid sõnastades: „Keele ajalugu ja rahva kõnelemisviisi peab
 silmas pidama, lõpuliikuks otsustajaks olgu tungiva tarviduse kõr-
 val aga nimelt otstarbekohasus“ (lk. 4). Fikseeritakse
 kõigepealt rida häälikulisi küsimusi: *ää* kirjutamine järjekindlalt
 (*päästma, pääsuke* jne.), kuid *hea, pea, peal, seadma, seal, teal,*
teadma; samuti *õõ* (*mõõt, võõras, põõsas, rõõm* jt.), *üü*, sõnad *au,*
nõu, gen. *jõu* ühe *u*-ga, diftongides *n* ees *i* sõnus *naine, laine,*
paine, hilisdiftongides (*i, u, ü*>) *e, o, õ* (*vead, lood, söed*), teatud
 noomenites *ks* ja *ts* asemel *s* (*jänesed, käised, karjased* — kuid
 siiski *juuksed, õeksed* jmt.), mõningaid üksiksõnu kujul *aed, väike,*
kõik, ialgi, sootu jt. (pro: *aid, veike, keik, ialgi, ealgi, suutu* jt.).
 Morfoloogias esitatakse tähtsamate soovidenä: tüüp *õnnetud* (pro
õnnetumad), mitm. osastavas (*-si* asemel) ainult *-sid*, soovitatakse
 enam lühikeste pl. part. (*keeli, poissa, öid*) ja illatiivi (*Tallinna,*
keldri, kiriku) vormide tarvitamist, sisseütlevat tüüpi *juure* (pro
juurde), essiivis nõutakse soome eeskujul ja vist Grünthali mõjul
 tugevat astet (*jõgena, uudena*), eesti perekonnanimesid võimalda-
 takse käänta eestiliselt (*Org:Oru*), mineviku ja tingiva kõneviisi
 mitm. 3. isikusse tuuakse jällegi (*-ivad* asemele) *-id*, adverbide
 tunnused määratakse *-ste, -mine* kujuliseks (*kiireste, paremine*) ja
 kaudse kõneviisi vormideks tunnustatakse tüüpe *olevat* ja *olla* (pro
olema). Ortograafias püütakse keeleajaloolistest vaatekohtadest
 lähtudes sõnaalgulist *h*-d kindlaks määrata (siiski kõneldes ainult
 kirjutamisest, mitte hääldamisest), reeglistada *ka* võõrsõnade
 õigekirja ja eesti liitsõnade kokkukirjutamist ning *-gi, -ki* tarvita-
 mises asutakse nüüdseile radadele. Lause-ehituses toonitatakse
 objekti eri vorme määravaid seaduspärasusi. Mõningaid katseid
 tehakse *ka* sõnatähenduse reguleerimiseks (*kes* ja *mis, tahes* ja
tahtes vahe). Ka mõnede murdeliste joonte tagasitõrjumist üri-

¹⁾ Viimascid sõeluti Tartus 1907. a. augustis ja oktoobris; vt. A.
 Palm, Eesti Kirjanduse Selts 1907—1932, lk. 58.

tatakse (lk. 15). Otsused ja nende sõnastus kannavad muidugi oma aja vaadete ja mõistmiste, tolleaegse keeleajaloo ja seda tolleaegselt käsitlemise pitsarit (sõnakujusid tüüpi *pudelisi* märgitakse „ebaõigeks“, *koju* olevat saadud kujust *koduje* metateesi teel; kui *rukkina*, siis pidavat olema ka *nõrkana* jne.) ja rahvakeele arvestamisel rajanetakse oma-aegseil veel küllaltki puudulikel andmeil.

Kõnesolnud nelja keelekonverentsi tõukel hakkasid Helsingis soome sugu keeltes eriharidust saanud nooremad keelemehed V. Grünthal ja Joh. Aavik eesti kirjakeele arenemisküsimustes avaldama elavamat tegevust. Oma noorpõlve kirjutistele „Noor-Eesti“ I (1905) ja II (1907) albumis järgnes Aavikul rida programmilisi mõtteavaldisi ja tegelikke keelejuhiseid sama 1912. a. jooksul, peale lühemate, ajalehtedes (peam. „Postimehes“) ilmunute veel „Tuleviku Eesti-keel“ („Noor-Eesti“ IV, 1912), „Soome sõnad Eesti keeles“, „Ilusa keele kõlaline inetus“, „Kõige suurem germanismus Eesti keeles“, „Keele kaunima kõlavuse poole“ (E. Kirj. 1912), eribrošüürina ka „Mõned keele reeglid“ (1912 lõpul). Kumbki teostas oma seisukohti ka mõnedes tõlgetes. Sellele algavale liikumisele reageeris teravalt kohe Veski 1913. a. teisel poolikul „Voog I“ nimelises albumis artikliga „Eesti kirjakeele edasiarendamise teedest“ (22 lk.), kus kaitses vastuvõetud kollektiivseid normisid, arvustas Aaviku ja Grünthali uuenduskavatsusi, valgustas omast vaatevinklist keele arendamise põhimõtteid ja jõudis lõpuks seisukohtadele, et eesti keelt tuleb sõnaliselt ja lauseliselt rikastada, kuid rahvakeeles peituvailalustel ja esmajoones omade murrete sugemetega, siis alles soomest (laenusid sealt aga häälikuliselt eestistades) ja rahvusvahelisest sõnavarast, saksa- ja venepäraseid konstruktsioonisid peaks aga vältima; samuti tuleks Veski arvates enam tunda sünonüümide tähenduslikke vahekordi ja eesti sõnade liitmise ja tuletamise seadusi.

1914. a. 1. aprilliks kutsutakse Veski Tartu, Eesti Kirjanduse Seltsi teaduslikuks sekretäriks. Ses ametis ta peab seltsi kõnekoosolekul sama a. suvel programmilise kõne „Eesti keele praegune arenemisjärg“, mis ilmub „Eesti Kirjanduses“ IX (169—176) ja milles toonitab vastandina Aavikule senise eesti keele võimeid, painduvust ja rikkusi, hurjutab laenamistega liialdamist, juhatab tutvuma rahvamurrete ainekukuga, selle kogumisele, ja murdeist kirjakeelde ammutama (m. s. oskussõnade loomisel) ning soovib kirjakeele arendamist rajada üldse senisest kindlamaile juhtmõttele, nimelt omapärasuse ja otstarbekohasuse nõudeile. Kogu „uuendamise“ küsimuses areneb samas E. Kirj. aastakäigus ühelt poolt Aaviku, teiselt poolt Veski ja Jõgeveri vahel poleemika. On tekkinud ja selgumas keelearendamises kaks laagrit: uuendajad, kes toonitavad enam esteetilisi tarbeid ja subjektiivset meeldimust,

samuti soome eeskujusid, siis normeerijad, kellele tähtsaks on mõistusepärased kaalutlused (otstarbekohasus, järjekindlus), omapära ja rahvakeelsus. Nendest kõrvale seisma jääb K. Leetberg oma iseseisvusega, individuaalsustega ja virumaaliselt värvitud rahvakeele nõuetega. EKS-i senisesse tegevusse toob Veski hoogu ja värskust, ta püüab selgitada üldiselt seltsi tegevuslaadi ja kavatsusi (E. Kirj. IX 137—146), töötab tõhusalt kaasa seltsi juhatuses ja toimkondades, peaasjalikult keeleteoimkonnas ja „Eesti Kirjanduse“ toimkonnas. A. 1915 (mais) ta valitakse kuukirja vastutavaks ja tegevaks toimetajaks. Oma tegevust ja võimeid, iseäranis keelepõllul, ei saa ta neis ameteis esialgu küllaldaselt välja arendada, sest et tal siin isegi asjaajaja kohuseid tuli ajutiselt täita, nagu aastaraamatute ja rutuliste koosolekute kutsete laialikandmine ja kuukirja ekspeditsioon. Seks ajaks hakkab keeleteoimkonnas lõpule lignema ka 1910. a. novembris alanud töö tulevase õigekeelsuse-sõnastiku koostamiseks, mis peamiselt J. Tamme mäe hoolet, kuid suurel määral veel V. Grünthali, J. Kurriku, J. Jõgeveri ja hiljemini J. V. Veski kaasatel (üldse oli osalisi 15) 167 istungil oli vastavad seisukohad 1917. aastaks fikseerinud. Teos ilmubki Tallinnas 1918. a. sügisel „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ nime all, varustatud Veski poolt sissejuhatavate keelereeglitega. Rinnu sellega on töö V. juhatusel käimas ka paljudes oskussõnade komisjonides. Kui 1919 algul ÕS-u esimene trükk hakkab lõpule jõudma ja EKS-i KT uut koostada kavatseb, usaldatakse tehtav tegelik töö komisjoni otsuste põhjal J. V. Veski hoolet. Tema sulest ilmub vahepeal ka artikleid („Üksikud mälestused dr. M. Veskest“, E. Kirj. X; „„Kalevipoja“ parandamistööd“, ib. XIII, jt.) seltsi kuukirjas. Selle erapooletu toimetamine kuni tänini on leidnud üldsuses laialdast tunnustust ja selles teostatud ÕS-u keelekord ja laitmatu, peaaegu trükivigadeta sõnastus on saanud laiemalegi keeletarvitajaskonnale elavaks ja ustavaks eeskujuks. Kõige suuremat osa oma jõust, eriti peale teadusliku sekretäri ametist loobumist 1922. a. algul, on V. pühendanud 1919—33 vahepeaku, tasulise tööna, Õigekeelsuse-sõnaraamatu teise täiendatud väljaande koostamisele. Abiks tal siin, põhimõttelise külje hoolitsemisel, on olnud rida teisigi EKS-i ringidesse kuuluvaid keeleteadlasi, kirjanikke ja pedagooge. Sellest teosest on tänini trükist ilmunud 87 trükipoognat (kuni sõnani „sissekanderaamat“). Kuna ortograafia ja grammatiline ehitus siin, juba kujunenud traditsioonide tõttu, olulistes joontes esimese väljaandega ühte peab (siiski part. pl. -a asemele -e, *arsin-kurs-marsima* > *arssin-kurss-marssima* jmm.), eri seisukohtadele asudes üksiksõnade keelekuju ([*jada:*] gen. *jaa* asem. *jada*, *maleva* > *malev*, [*mähk:*] gen. *mähja* as. *mähi* jms.) ja võõrsõnade ortograafia ning eestindamise küsimuses (*beitsima* > *peitsima*, *-ismus* > *ism*[us], *tsement* ka *sement*, *legenda* > *legend*, *romantikus* > *romantik* jt.), mõnede pruugist juba taganevate paralleelvormide hülgamisega (*samuti* ~

samuti as. ainult *samuti*) või teiste, kuidagi õigustatud või eluliste rööbaskujude lisandamisega (*mõisa* kõrvale ka *mõis*, *saakal* kõrvale ka *šaakal* jt.), astutakse nüüd samm edasi mõnede häälduslikkude nähtuste (paialalisatsioon ja pikkusväljed) täpsa märkimisega, seletuste avardamisega ja uue ainestiku (sõnade, vormide, isegi kõnekäändude) ligitõmbamisega. Viimaste seast eraldi oleks rõhutada rohkeid murdesõnu ja arhaisme vastavaist sõnastikkudest, kirjakeelest ja otseselt rahvakeelestki: *ask* = kade, *ehakas* = maldamatu, *iiral* = ärevil, *julusi* = tormjulgelt, *jõla* = lõõp, *jõnk* = kohmakalt kuri, *kasi* (= kevadene niiskus põllumullas), *katt*, *-u* = härjaike, (püssi) *keep*, *-a*, *kiugul* = kaur, *kärvas* (külm), *leep*, *-i* = tüükakujuline pind, *loilas* = rohulodu karjatamiseks, *loos* = väike aas, *lõhm* = äralõhustunud kild, *lõip*, *madel*, *maideldi*, *mõik*, *mõlu*, *mügi*, *nekk* = kättemaks, *noruline*, *noidlema* = viisamisi lähenema, *nugiline* = parasiit, *nuljama*, *nära*, *päimetsas*, *sammama* 'leisten', *soider*, *song*, *tüsilik* jpt. Veski enda loominguna oleks nimetada rohkeid uusi tuletisi ja arendeid, eriti oskussõnade alalt: *andam*, *andmed*, *arvutama*, *aval* = avameelne, *avastama*, *elamu*, *edutama* = avansseerima, *elutama* 'bewohnen', *hali* = rohelisus, *iselik* = autentne, *jae* 'en détail', *juhend* = instruksioon, *juhis* = reegel, *karind* = distsipliin, *kaasuma* = kaasa astuma, *kasama* (sõnast *kasav*, Wdm.) = vääriliseks pidama, *kivim*, *kivind*, *liik-lemma*, *loendama*, *maistu*, *nailas* = abiellumishimuline, *niitama* = konstateerima, *näidis*, *olem*, *oles* = olend, *olm* = fakt, *olund* = olukord, *puistu*, *puit* 'lignum, totes Holz', *puund* 'Holzstoff, Holzzeug', *rakindama* = konstitueerima, *raking* = organisatsioon, *rakis* = seadis, *rakkima* = korrastama, *samik*, *saras* = (küla-, linna-) maa (murdesõnast *sarg*), *ravi*, *süstel* 'Spritze', *sõltuma* = olenema, *servik* = mingit väljakut servav hoone, *siirik* = mingi väljaku ümber siirutaolise servana ehitatud hoone, *siruk* = püstkülikulise põhisega hoone, *taatama*, *tarbima*, *tulundus*, *tüsitama*, *uul* = uulits, tänav, *valamu* 'Ausguss', *valk*, *vermima* 'prägen', *vigus* = vigane olek, *väljak* = plats, *vääris*, *ühik*, *üllas* = suursugune, 'edel', *võrdum* 'Gleichnis' jne. Mil määral need kõik just tarvilikuks osutuvad ja nende kuju õnnestunud, selles võivad arvamused mõnel puhul lahku minna ja nende lõplikum hindamine paistab veel varajane. Valdav enamik neist tohiks aga küll vist kord muutuda meie kirjakeele pärisomaks, eriti selle puht-intellektuaalsemas stiilis ja erioskuste aladel. Teosesse on võetud tunduva ettevaatusega — seda oleks võinud enamgi soovida — uusi, puhtkirjanduslikke, isegi ettepaneku järgus olevaid soome laenusid nagu *aist*, *raev*, *vahing* jt. Teatava tagasihoiuga on neil laenamisaradadel sammunud ka autorise (*haldama*, *imb* = neitsi), vahel haarates isegi kaugemaist sugukeeltest (nii tšeremissist *nulg* 'Weisstanne'). Tarvidust mööda on arvestatud ka J. Aaviku nn. kunstlikult loodud sõnu nagu *laip*,

relv, roim jt. Kuna see kollektiivse autorkonna teos on mitmetegi seisukohtade (olev ja veel kõikuv uusus, ÕS-u 1. trüki normid, toimkondade muutuva koosseisu ja muutuvate aegade soovid ning lõpuks pea-autor ise oma vägagi püsivate, kuid mõistetavate ja pärisinimlike vaadetenihkumistega ja eksimisega) võimalustega, siis võib teoses arusaadavalt leida jooni, mille hindamisel seisukohad võivad jaguneda, nii mõnede tarbета murdeliste teisendite esinemist (*aed, edasi, keeda, kimalane, kujun, käskima, küüdik, pära* jt. kõrval *aid, edesi, kiia, kumalane, koon, käskma, kiudik, pera*) ja mitmete ebakõnekeelsete, teoretiseeritud keelekujude tarvitamist (*alul, hügel[suur], hüljes, hässitama, juga = joa, veekukkumine, part. pl. kaksi ~ kahti, kõlblas, tüüp nähtamatu, tüüp lihtis: gen. lihtsa* ¹⁾, *hulgi, ramm, seatsema, varrud sõnast gen. vardude* jpt. pro *algul, hiigla[suur], hülge, ässitama, joa, kõbliline, kahtesid, nägematu, lihtne* gen. *lihtsa* [nagu *moodne:moodsa*], *hulge, ranimu, sigatsema, varrude* jt.), millest aga suurem osa küll langeb ÕS esimese väljaande juhtivate autorite (Tammemägi, Grünthal) keeleajalooliste kombinatsioonide ja spekulatsioonide arvele. Viimast võib öelda ka paljude „ametlikuks“ tehtud, kuid vaieldava väärtusega murdeteisendite puhul nagu (lina, lõnga) *seie = sõõre, kiim = võsakirves, peerukirves, leelis* (Muhu murret!), *leets* (id.), *võrt* (pro: *säie, kiin, lehelis, lets, võrd*) ja küsimus võiks ka kerkida, miks on *ämblik* kõrval *hämblane*, miks *jagu, janu, jampsima* kujudega rinnu *jätk* ja *jändama*, miks *limu-sõna* tuletis on *ii-ga* (*liimukas = vihmuss*), miks *tervis-sõna* *hääldada* murdeliselt pika *r-ga* (part. pl. *tervisi* pro *terviseid!*), miks *küljed*, kuid *küllakil* jmm. Erinevaid mõtteid võib kanda ka mitmete küsitavate uuenduste (näit. *nööbiauk* pro *nööpauk, sarnasus* pro *sarnadus, isi* pro *isamid*, ill. *minnu, kellelgi* pro *kellegil, millesegi* pro *millegisse* [-gi tunnusel siin puudub tema harilik tähendus!] jm.) sanktsioneerimise puhul.

Oma elutöö, ÕS-u 2. trüki koostamise kõrval on J. V. Veski oma määratu tööjõu ja teadmiste avaruse tõttu saanud osa võtta — lisaks ülemal nimetatule — veel paljudest EKS-i tähtsamaist üritustest nagu näit. koguteos „Eesti“ toimetamisest ja kodu-uurimise toimkonna tööst (1926—33), Rahvaviiside toimkonnast (1923—29) ja EKS-i esindajana Eesti Bibliograafia Komisjoni tegevusest. Eriliselt on aga esile kerkiv tema osavõtt keelemehena jaolt EKS-i hoolkonnas, jaolt väljaspool töötavaist arvukaist oskussõnade komisjonidest. Tema tähtsamaist töödest ja toimetest veel kaugemal nimetaksime siin ülikooli eesti keele lektori ametit (1919 —), õpetajategevust H. Treffner'i gümnaasiumis (1919—29) jm. ja kuuluvust Akad. Emakeele Seltsi juhatusse, ajakirja „Eesti Keele“ ja „Eesti Entsüklopeedia“ toimetustesse.

¹⁾ Mitte päris uute tuletistena, vaid juba olevate „segatüüpide“ parandusena.

J. V. Veski teeneid hinnates on EKS valinud ta 1932. a. oma auliikmeks.

Meie kuuekümnenaastase hällilapse avaliku keelilise tegevuse aeg pole olnudki väga pikk. Kõigest viis aastat kolmatkümmend. Kuid seda järku, iseäranis viimast dekaadi, ta on vajutanud kõige oma kaaluga raskelt, püsivaid jälgi jätvalt. J. V. Veski töö viljade lopsakus ja tema kui meie emakeele tundja autoriteedi suurus on olnud seda enam imetleda, et ta oma tegevust iial pole püüdnud õrguks pipardada, mitte kunagi seda õdustanud kõmuga. Ta pole iganes pöördunud suurte hulkade silmapilksete maitsete ega tunnete poole ega pole katsunud kõditada veel valmimata nooruse pakitsevat iseteadvust. Põhimõttelist ja propageerivat ta on kirjutanud vähe. Tema mõjuvõimu saladus — suurelt osalt küll kirjasuste ja nende korrektorite kaudu, mis selle väärtust aga ei kahanda, kuna need alluvad vabatahtlikult — peitub kahtlemata selles, et üldsus tema vaadetes leiab meie oludes muidu nii kasinat süstemaatilisust ja järjekindlust, põhjalikkust ja lõpunimõeldut, keeliste tõsiasjade oleva külluse tundmist ja ustavust iseenda seisukohadele. Vastandina meie varemate ja vahest nüüdsetegi keeleteadetele, vastandina keeleajaloo, sugukeelte eeskujule, oma kitsa kodunurga rahvakeelsuse ja subjektiivse ning meelevaldse esteetilise mõõdupuu arvestamisele on Veski meile hakanud esirinda nihutama otstarbekohasuse ja laiemalt mõeldud rahvakeelsuse printsiipe. Nende vaadete turvale ta on jäänud ka tänapäev, kuid arvab nüüd enam, et keelearendamisel nii väljenduslikku kui ka grammatilist vajadusekohasust tuleb nõutada ikkagi tingimuslikult, kui see nimelt pole olemas vastuolus rahvakeelsusega. Suuri muudatusi meie kirjakeele grammatilises ehituses ei arva meie juubilar enam sündivat, kuid teatavaid muudatusi ja peajasjalikult täiendusi ta peab veelgi võimalikuks, nende puhul aga edasituletamise meetodil olevat juba omad piirid, tüved meil olevat liialt koormatud — loomingut mittemillegist ei pea J. V. Veski õigeaks —, nüüdsest peale tuleks esimeses järjekorras hakata lisa ammutama meie rahva elavaist murdeist.

Oleme meie suurt töömeest elutöös jälginud. Ja kui nüüd veel kord meie rahvuskeele puhtväliselt — ortograafiselt, häälikuliselt, jah, isegi vormitunnustes — kirendavat tarvitust läinud sajandi lõpul ja käesoleva algul silmitseme, saab meile mõistetavaks, et meie keele nimetatud alade kinnistamine ja korrastamine oli saanud vajaliseks. Korra loomisega siin (morfoloogiat siia arvaksime ainult vähesel määral) me väldime asjatut energia pillamist igal üksikul keeletarvitajal. Kui aga korra ja normide valjus võimule pääseb kõigis morfoloogiaküsimustes ja hakkab ähvardama isegi lause ehitust, sõnade tähendust ja sõnade valikut, siis tunneme endis jälle puhkemas vägevat tungi vabaduse — kas või ulaelu —

järgi, ja meie silmi ette kangastuvad keeled, nagu hispaania ja itaalia, mis normeerivat kätt on saanud tunda ainult kõige välisemas küljes, mis on alati kõige tihedamalt ühendust pidanud rahva-keele mullaga ja seetõttu on ka suutnud endid hoida rõõsad ja värsked.

Albert Saareste.

„Lembitu“ algupära kriitika.

6

V.

Silmitsedes Kreutzwaldi isikulisi muudatusi — lisandeid, ümbervärvinguid, asendisi, vahelejätte sisuliselt „Lembitus“, leiame nad väga mitmesuguseina. Näeme India Siddharta asemel Eesti Lembitut, pea toimib mõni tegelane algtegelasest lahkuminevalt, pea esineb lõunamaise taime või looma asemel põhjamaaine olend, taas ilmub muinaseesti jumal vanaindia jumala asemel, on tegelase iseloom teissugune või läheb lahku mõni idee. Miljöö, tegevustik, karakterid ja ideestik erinevad „Lembitus“ kitsamalt või laiemalt „Buddhast“.

Üldiselt puudub „Lembitul“ iseseisvam aine. Widmanni „Buddha“ käsitleb Šākya Buddha elujärku — loobumist maailma toredusist ja kujunemist pühakuks; subjektiivseks ainepoolsiks on siin autori religioosne maailmavaade, mis vastavalt loob ja valib probleeme. Kreutzwald on „Lembitusse“ suuremalt jaolt Widmanni teose motiivistiku kopeerinud. Ainult ta on vahetanud samas sündmustikukäigus originaali põhikujutelmad — tegelased, territooriumi, ajajärgu — kodumaiste assotsiatsioonidega: Eesti pro India, Lembitu pro Siddharta, Lindanisa pro Kapilavastu jne., ja on oma aine kohaselt eestipärastanud ka teatava hulga miljöö üksikmotiive — eesti loodusena ja muinaskultuurina. Peale selle on ta oma maitse ja maailmavaate alusel muutnud mõningaid algmotiive ja toonud „Lembitu“ lõpus tähtsamalt algupäraseid põhimotiive. Nii esinevad „Lembitu“ algupärased ained ainult sugemeina, ümbernimetusina, ümbervärvimisina, lõpu algupäraseiski osades paikadena „Buddhast“ üldiselt ülekantud sündmustiku ja tegevuse aja ja koha raamistikus.

„Buddha“ sündmustik on eespool ümber jutustatud. See on prints Siddharta sõjakäik, kojupöördumine sõjateelt, armastus vaeslapse vastu, troonist loobumine ja jumalate otsing üksinduses. Valgustusele jõudnuna pöördub Siddharta tagasi hävinud kodulinna, kus peab oma armujutluse. „Lembitus“ kuni XV lauluni esineb kõik sama, mis on „Buddhas“, ainult nimed on teised. Edasi ilmub algupärasemaid sündmustikujooni. Lembitu on peale ateistlik-ratsionalistlikku valgustust elanud kolm aastat metsas, talvel külades — rahvast õpetades ja aidates.

(peale mainimise põhjalikumat kirjeldust ei ole). Lembitu juurde ilmub kõrge neitsi oma saatkonnaga, kes kutsub Lembitu kaasa Riiga, kristlaste seltsi. Lembitule on kõrge neitsi oodatud jumalaimärk; teda huvitab ristiusk, ta läheb neitsiga kaasa. Riias õpib Lembitu paar aastat ristiusk, kuid ei lase end ristida. Ta kaob salaja Riias, asudes jälle oma metsaelamusse. Sinna ilmub Lillik teatega, et Lembitu lahkumise järel on sakslased hävitanud maa ja Lindanisa ühes Vamba ja Atsuga. Lillik sureb ja Lembitu matab ta.

Algupärane on siin, et Lembitu elab peale valgustust kolm aastat erakuelu metsas, kuna Siddharta viibib ainult lühikest aega oma meditatsioonis. Veel rohkem erineb aga Lembitu paar aastat kestev Riia elu. Lõpp, Lembitu kohtumine Lillikuga, on võetud jälle „Buddhas“. Puudub aga „Buddha“ lõpp: Lembitu ei lähe vaenlasist hävitatud kodulinna jutlustama.

Otsekohese aja ja koha kõrval on Kreutzwald, nagu tähendatud, muutnud „Lembitus“ ka algteose looduse ja kultuuri-õhkkonna eestipäraseks. Juba meri, Laagnamägi, Koiva kaldad Himaalaja kõrgmäestiku ja Gangese asemel loovad lahkumineva maastikumulje. Kreutzwald on aga ka Widmanni mõttekujutuselise India looduse katsunud eestikohastada. Ta madaldab kõrgmäed „Lembitus“, väldib kaljusid või asendab nad metsadega, soodega, rabadega. „Buddha“ troopikataimed ja -loomad asendab Kreutzwald põhjamaistega. „Buddhas“ esinevad näiteks mangopuu, palm, metsväändkasv, eefeu, lootoslill, mägede metsroos ja seeder; elevant, lõvi, tiiger, hüään, šaakal, gasell, vau j. m. Kreutzwaldil on nende asemel tamm, mänd, kuusk, sõster, rukis, humal, kastehein, kortshein, kurekatel; hobune, karu, hunt, põder, jänes, kägu j. m.

See „Lembitu“ loodustik pole laiemalt iseseisev, vaid on algteose hädapärane ümbervärvimine. Nii paistab mõneski pildis võõras algupära liiga selgesti läbi. Kõige selle juures on Kreutzwaldi teisendid siiski hästi leitud, nii et ta nende vähestegi joontega on suutnud maalida põhjamaa looduse eksootilise asemele.

Veel rohkem teisendamisi on Kreutzwald ette võtnud kultuuri miljöös. Kord ja kumbed on „Lembitus“ lihtsamad kui „Buddha“ vanas orientaaelses kuningriigis. Nii vanema poeg ja vanem, mitte prints ja kuningas; kõrge neitsi — mitte vürstinna; vaenlaspealik — mitte vürst; Uku preestrid — mitte brahmiinid. Samuti on lihtsam linnakultuur ja esineb vanaeesti relvi: tapper, nui, ling. Vihjena tuleb sisse sääranegi ese kui kedervars.

Rõhku on Kreutzwald pannud „Lembitu“ usulise ja mütoloogilise miljöö eestipärastamisele. Vanaindia brah-

manismi Indra asemel esineb Uku, Taara, Vanaisa, peale selle teisigi jumalaid, vaim: rõõmujumal (41 I), Lindaga ühenduses armujumal (60 II, III), Tühi, Kõutaat j. m. Paganlik Uku ei osuta oma loomult erinevust „Buddha“ Indrast, ja nad mõlemad tulevad ristiusu jumalale ligidale. Palvekohtadeks on „Lembitus“ hiied, mitte templid. Hiies on Taara tamm, Uku kivid, tervisallikas. Tervisallikast juuakse, tasudes hõbevalgega.

Osundame näite, kuidas Kreutzwald on muutnud olustikku.

„Kui koidu punal kõrgused vast läiksid
Olnud rahvas jalul jälle tallamas,
Kes tänu kohud jumalatel täitsid,
Kus preester pühas hiies ohverdas.
Küll sinna veetud ande hulgad näitsid
Et rohkest oli käidud tänamas.
Veik tervis hallik püha hiie põues
Ei jõudnud joota ootajaid kõik õues.

Sest vigalisi kogus igast küllest
Siit abi nõudma pühast hallikast,
Kes tervist pidi andma omast süllest
Ja nõdru kosutama tugevast,
Et mõned vana raugad tema villest
Ei väsind karastusi rüüpanast.
Kes kindlas usalduses vett sealt joovad:
Need terved liikmed vistist koju toovad.” (37 I, II.)

„Buddhas“:

„Als Frühlichtschimmer von den Höhen glühte,
Belebten Markt und Strazsen sich aufs neu.
Es zog das Volk mit dankendem Gemüte
Zur Tempelstadt und pries mit heilger Scheu
Der alten Götter oft bewährte Güte.
Aus tausend Herzen stiegen fromm und treu
Gebet' und Wünsche; nimmer wollten enden
An diesem Tag die Blumenopferspenden.

Der Flusz Rohina trennt mit seinen Wogen
Die Stadt der Tempel von der Königsstadt,
Doch führen Brücken mit gewölbten Bogen
Die Betenden hinüber, Lebenssatt
War mancher diese Strazse schon gezogen
Und hatte drüben dann sich müd und matt
Im stillen Raum gelagert, seine Wunden
Im Teich getetzt und Ruhe dort gefunden.“ (B 37 I, II.)

Sobimatud on Kreutzwaldile olnud patukahetsejad, erakbrahmiin; nende asemel toob ta nõia, Manatarga, tuuletarga, sõnapandja.

Kalevipojagi toob Kreutzwald „Lembitusse“, nimelt „Buddhas“ ümberjutustatud „Mahābhārata“ legendi „Rishyaçringa“ kuninga Lomapadi asemel. Kalevipoja juhtumused Soomes ja saarel saavad põhjuseks suurele põuahädale. Kalevipoja errumine Koiva jõele sai ta surma põhjuseks (67 II).

Kultuuri-olustiku eestipärastamisega on Kreutzwald suuremat vaeva näinud kui loodusega.

Widmanni mõttekujutusliku vana-India riigi on ta katsunud oma tundmist ja tahtmist mööda kujutada iseseisvate eestlaste omana. Kopeerides aga sündmustikku on ta ümbrustiku ainult üle värvinud; nii paistab originaal kohati selgesti läbi; palju on ta ka muutmatult üle kandnud. Kõige selle tõttu on „Lembitu“ olustik mõneski asjas võõrastav. Ka pole Kreutzwald oma muutmises mõnikord ajaloolist tõepära taotelnud, teadlikult ja teadmatult, näit. Lindanisa kui uhke linn, Uku, jumalate käsitus j.m. Kõige selle tagajärjel tundub „Lembitu“ olustik ühtlusetuna, mis ei luba pidevat esteetilist mõju. „Lembitu“ muinasmaailma vääraloolisus on selgunud ka varasemaile teose eritlejaile¹⁾.

Miljöö kõrval on Kreutzwald muutnud „Lembitu“ psühholoogilise külje: tegelaste karakterid ja ideoloogia.

„Lembitu“ tegelased on iseenesest samad, mis „Buddhas“. Kreutzwald ei ole üntegi tegelast juurde toonud, mõne kõrvaltegelase on küll hüljanud (vürstinna laulik). Iga tegelase hingeelu aga on Kreutzwald värvinud omapäraste varjunditega, Lembitu enese muutnud tunduvalt Siddhartast lahkumisevaks.

Sündmustikuarengu kohaselt jääb Lembitu hingelaad ja elamuste arendus teose lõpuliigiduseni originaaliga põhiliselt samaks. Lembitu, tulevane erak ning mõttetark, ilmub ekraanile sõjangelasena, nooruse tegude uljusena otsegu Siddharta. Otsekohe nagu originaaliski ilmuvad ta uuestisünni esimesed alged: hämmastus eraku vaiksest vaimuelust (I). Järgneb sõjasangari hämmastus humaansusest, südametunnistuse ärgang oma veretöö mõjul (II). Järgneb sama hingevoitus, mis originaaliski, sama otsustus, mitte enam edasi teotseda, originaali kiusatuski — lahingusse veetlev sõjahobu, väepealiku ergutus, ometi Lembitu kindlaksjäämine (III). Edasi seesama oma otsuse, sõjast pöördumise vastutus isa ees (IV). Seesama tõe-otsing jumalailt, mõõgaohverdus ja uus hoop hinge tasakaalu: jumalate pühapaiga hävitav tulikahju (V). Samasugune kahtlus jumalate olemasolu ja hingele uue, positiivse noodi osakssaamine — armumine (VI). Seesama hoop: võim nõuab alistust — mõtisklusele kippujat sunnitakse trooni vastu võtma (VII). Taas seesama hoop: Vamba-Jamase kavalus, armastuse moondus (VIII, IX). Seesama otsustav pööre: võimu sund toimida tõekspidamiste vastu, Lembitu-Siddharta truuksjäämine enesele, lahkumine valitsusest ja kodust (X). Seesama originaali uus hoop: naine ei tule kaasa; sama äge siseheitlus ja pöördumine jumala poole (XI). Samasugune loodusekannatuse tunnetus, vastuollu sattu-

¹⁾ Fr. Tuglas: Lembitu, Kriitika I.

mine maksvate usuvaadetega — preestritega (XII). Samasugune töö otsimine erakult (XIII). Seesama originaali karakteriarenduse haripunkt: viimne võitlus, pöördumine jumala poole (XIV). Kõik need motiveeringud seitsaadik on originaali motiveeringud. Erinevused ilmuvad koloriidis ja nüanssides. Edasi ilmub põhilisemaid Lembitu elamuserinevusi.

Akt oma sisuga on veel sama: valgustus — ateism ja armastusidee. Edasi aga elab Lembitu pika aja nende tõdede järgi õpetaja- ja erakuelu, kuna Siddharta viibib lühikest aega meditatsioonis. Uus maailm avab end Lembitule — ristiusk; Lembitule, kes nõudis jumalate olemasolu kohta märki, ilmub märk nüüd kõrge neitsina. Siddhartale ilmub seevastu kiusaja: maailm, luule vürstinnana, kelle Siddharta hülgab (XV). Lembitu õpib ristiusku, pettub sellest, ei lase end ristida (XVI). Lembitu mõtleb minna oma tarkust õpetama; riik hävitatakse ja naine sureb (XVII). „Buddhas“ seevastu saab Siddharta veel kord ergutust inimeste kannatusest (XVI), viimse katsumisena tuleb tema riigi häving ja naise surm, siis saab ta Buddhaks (XVII). Esimesed lunastustööd teel kodulinna (XVIII), evangeeliumi kuulutus (XIX), tagajärjed ja edasimineku õpetama (XX).

Säärane on teoste psühholoogiline põhikäik. Üksikmotiividena on selles mitmed elamused ja vahekorrad originaalist erinevalt kujutatud. Lahinguvälja koledusi vaatlev Lembitu — tarretub (18 II), Siddharta — erutub. Lembitu südametunnistus ärkab (19 II), Siddharta on taju mõju all. Sõjast pöördunud Lembitu kardab isa, süda on vaevas, seisab lodus, ahastab — Siddharta on vaikselt süngel. Atsu on sapine, teretab külmalt — Suddhodana targasti esialgu kiidab poja teeneid. Tulikahju järel Lembitu ei leia kahtlusist väljapääsu, Siddharta arvab leidvat seda erakraugalt. Rõhutud-kurba Lembitut tülgastavad õnnepildid rikaste linnajaos, ta eemaldub neist; Siddharta lohutuseks just süüvib neisse. Lillik oma ema laibavoodil on surma-meelolu, usuta ja lootusetu — Sanumati hoiab kramplikult asemeposist kinni (hingeolek affekti märkide asemel). Mässu järel nõupidamisel Vamba kiidab oma teeneid, Atsu on hirmsasti vihane; Jamas seevastu on tark, sõbralik nõuandja, Suddhodana on kurbusse vajunud. Lembitul on tulevik tume, Siddhartal viirastuvad kauged ended. — Lilliku ja Vamba käitumine nende kohtumisel on vähem galantne Jamase ja Sanumati omast. Lillik on Vamba kõne järel tuim, rabatud, otsustab siis kiiresti nõuannet täita; Sanumati on erutatud, väriseb, võitleb enesega. Lembitu taipab Lilliku tahtmise (66 I). Lillik on aktiivne ja energiline oma kihutustöös. — Lembitu püüab salgamisega koosolekust kõrvale hoiduda. Katastroofi puhul Lembituga on isa karmim. Lembitul on maailma parandamise vahend teada — armastus. Ta ei paku end rahusaadikuks vaenlase vastu. Ei tea oma tulevikku.

Lahkub igavesti, kuna Siddharta ennustab oma prohvetitööd. Lahkumise järel on Lembitu hingeliselt vähem häiritud (85 I). Lillikust lahkudes ei ennusta Lembitu nagu Siddharta jälleängemist oma prohvetitõe tõusu puhul. — Kodutu Lembitu on homimikul endiselt kurb, julgustab end jumalale toetudes. Rändav Lembitu ei tea oma tulevikku. Endisis sõjapaigus kahetseb minevikku endatappe mõtteni (103 III; mingil määral riimi-inspiratsioon), Siddhartat kiusavad minevikukujutelmad. Kohmetu-piinnlikult viivtab Lembitu laanerauga juurde sisse astuda. Rauga vaikne rahusurm on Lembitule elu-eeskujuks. — Jumalale ilmu-misnõude asetamises on Lembitu tagasihoidlikum. Ateistlikus valgustuses lisandub ratsionaalne praktilisus (113 j.). Edasi ilmuvad laiemalt kirjeldatud algupäraseid elamused: Lembitu aastatepikkune elu leitud tõdede järgi ja rahvaõpetus; uus murrang vaimustusena jumalamärgist-neitsist ja uudishimu ristiusu vastu; arvustav-mõistuslik suhtumus usku, pettumus sellest ja salajane loobumus; rahvaõpetamise mõte.

Lembitu erineb Siddhartast silmapaistvalt. Teatavaid oma-pära-jooni leiame ka kõrvaltegelasis.

Atsu on tige ning julm, peaaegu sadistlik, nagu otseselt teda karakteriseeritaksegi (34 I, II). Ta on peaaegu täiesti negatiivne tegelane, kuna Suddhodana on enam-vähem positiivne kuju.

Lillik on mehelikum, vähem õrn, vähem leebuv kui Sanumati. Küll on ta hetkeks ka sentimentaalne (61 I), kuid muidu alistub ta kiiresti Vamba mõjustusele, on Sanumatist palju energilisem ja iroonilisem oma ergutuskõnedes. Lembitu vaimset üleolekut ta ei tunnusta Sanumati võrra. Psühhoanalüütiliselt võttes tundub Lillik mingi poolneitsina: naiseliku alaväärsustundega, tah-tega mees olla, võimu- ja ülistustarbega (76 I—III). Lilliku töö ja enesevastutuse vaated on väga elukohased, ta propageerib neid aga isikliku võimusoovi tagamõttega. Sanumati kohta ei ole seda rõhutatud. Widmannile on ka Sanumati üldiselt pigemini positiivne kui negatiivne kuju, vähemalt suhtub ta temasse sümpaatli-kult. Sanumati langeb Jamase kavaluse ohvriks, tema keeldu-mise, Siddhartaga kaasa minna, lunastab leppimus ja surm. Lil-likul on vahekorras Lembituga rohkem negatiivseid jooni. Ta on realistlikum kuju kui Sanumati.

Vamba on kavalam ning labasem kui Jamas.

Erakrauk on „Lembitus“ jäänud samaks humaanseks indivi-dualistiks, mis „Buddhaski“. Seal on erak aga ateist ja rohkem eneselunastust taotleva preestri ilmega, kuna Kreutzwald rõhu-tab usklikkust ja inimsust.

Teisendatud on kõrge neitsi. Vürstinna „Buddhas“ on alle-gooria, Widmann toob ta poesia sümbolina, millisel ei ole maa-

ilmaparandamise kohta väärtust. Kreutzwaldil on kõrge neitsi ristiusu esindajaks. Tähelepandav on Lembitu sügav kiindumus neitsisse.

Kõrvaltegelased „Buddhas“ on Siddhartale kontrastkujud. Suddhodana on võimu, Jamas tegude vahvuse, Sanumati naise, erootika, vürstinna ilu, luule kehastuseks, kes seisavad vastu Siddharta üksindasele lunastajateekonnale. Kõigest hoolimata laiendab Siddharta eneselunastava erakrauga humaansuse terve maailma lunastuseks. Siddharta on see „Buddha“ ideaalkuju, kelle loomus ei leidu kübetki eitatavat. Juba väliselt on ta kirjeldatud kui kõrge kangeline, kes sarnaneb kogult ja näolt jumalaga (B 51 II, 79 II, III jm.) ja kel on tubli rüht ning puhas laup (B 112 IV). Sisemiselt on ta samuti puhas hing (B 63 IV), kellel hiljemini iga sammu peal on pühaku tegumood.

Lembitu vahekord teiste tegelastega, välja arvatud kõrge neitsi, jääb samaks. Lembitul ei ole aga säärast jumalikku olekut. Välimusest võrreldakse Lembitut kord karuga (84 I). Hinge poolest on Lembitu uljas, sangarlik ja ühtlasi humaanne kõrgevaim nagu Siddharta. Selle kõrval näitab Lembitu aga ka individuaalseid loomujooni. Ta on uhke (5 I, 84 I), ta on Siddhartast nagu käskivam (6 I). Kas ka mitte irooniline (6 III)? Ta on umbusklik seal, kus Siddharta on heasüdameline ja humoorikas (13 I, II), ta on vihastav, kus Siddharta on tõsine ja pühalik (27 I, 97 I). Lembitu on püsivale raskemeelsusele, murele aldis (39 II, 46 I, 91 II). Ta hing on vähem dünaamiline (85 I, 87 II). Ta ei oma täiesti Siddharta kosmilist trotsi (89 II; B 81 I, 39 IV). Lembitu on teinekord küll kindlam oma ettevõttes kui Siddharta (82 I, 87 II), sealsamas vajab ta aga enesejulgustust ja jumalale toetust (92 I, II, 40 III). Üldse on ta meelelaadilt vankuvam, ja keskelt läbi näib talle tulevik „tumedam“ kui Siddhartal (83 II, 102 j. jm.). Skepsis, kahtlus on tema tugev kaldumus (48 III, 17 II, 129 II, III). Talle ei ole võõras kohmetusepiinlikkus (105 j.), kahetsus (105 III). Kuid ta on ka petlik (56 II, 180 j.). Sotsiaalsete viletsuste puhul on ta haledatundeline (49 II, III). Aldis on ta surmarahu mõjustusele (104 III, 105 III, 107 j.). Ta on vähem prohvet kui Siddharta ja rohkem erak, sest et ta suvel ikka asupaiga otsib metsades. Kus Lembitu Siddhartast täiesti lahti üteldes oma teed pöörab, näeme teda veel õpi- ja õpetushimulisena (124 III, 128 II, 129 I), mõistusliku vaimulaadiga (125 I), paljumõtlevana, rahununa, kinnimeelsena (126 II), lugupeetuna, oma vaadete suhtes passiivseks (126 j.), kahtlevana. „Sisseminkus“ iseloomustatakse Lembitut: ta oli inimene risti all (pro inimene), oli — tä i s i n i m e n e.

Osa neist Lembitu karakteriomadusist võib olla juhulisem. Üldiselt näeme siiski, et Kreutzwald ei ole oma Lembitut seda-

võrt idealiseerinud kui Widmann Siddhartat. Lembitu kannab eneses ka negatiivseid omadusi — vihastuvust, umbusklikkust, petlikkust. Liigne skepsis, passiivsus ja eraklus on samuti küsitava positiivse väärtusega. Lembitu ei teosta õieti midagi, teos lõpeb ta kahtleva mõlgutusega. Lembitu omab küll suuri sotsiaalseid aateid, kuid need jäävad fantaasiaks; oma erakluse-kippumises on ta autist ja asotsiaalne.

Lembitu on Kreutzwaldi „täisnimene“, kuid ta on inimlikum, reaalsem kui Widmanni ideaalkuju. — Lembitu isedusejooni koondub melanhoolsesse temperamenti, vastandina Siddharta sangviinilisele loomule. Siddharta tundemaailm kõigub kiiresti ja sügavalt. Affektid ei raba Lembitut kunagi sedavõrt, aga ta raskemeelsus on püsiv.

Lembitu omapäraseist karakterijoonist paistab Kreutzwaldi. Lembitu uhkus, umbusk, kahtlus, raskemeelsus, eraklus sarnanevad nagu Kreutzwaldiga. Samuti on Kreutzwaldi iseloomu taoline Lembitu sotsiaalne kaasatunne, Lembitu surmaväärtustus, iseseisva Lembitu õpihimu, paljumõtlevus, meelerahutus, kinnimeelsus; enne kõike on seda Lembitu mõistuslik ellusuhe, kõnelemata ülekantud humaansusest. Vaatamata suurele tõlgelaenamisele on Võru kaunishing mõistnud oma melanhoolik-idealists Lembitus kehastada enese vaimu.

Kogu „Lembitu“ karakterite ja psühholoogilise käsituse kohta võib öelda, et Kreutzwald on realistlikum, vähem idealiseeriv kui Widmann. „Buddha“ tegelased on iseloomult muidu positiivsed, ainult negatiivsed affektid. murduvad esile, mis ühes omasuguste heast ja vajalikust arusaamistega sünnitavad katastroofe. „Lembitu“ samad tegelased on inimlikumad, kannavad juba loomus varjukülgi, nagu tigidust, vimma, petlikkust. Peategelane Lembitu ei ole puhas ideaalkuju nagu originaalis. Kontrast tegelaste vahel on „Lembitus“ suurem kui „Buddhas“, esteetilisele mõjuvusele aga ei luba sellel pääseda kujutuse ühtlusetus ja motiveerimatus. Teiseks on „Lembitu“ inimesed pisut pikalisema temperamendiga, vähem affektikad kui „Buddha“ omad. Ka on nende käitumine labasem.

Edasi pakub huvitavat „Lembitu“ teemaatiline arendus ideede seisukohalt. „Lembitu“ teemaatiline ülesehitus, nagu selgus juba karakterite vaatlusel, on kuni XV 1-ni kopeeritud „Buddhast“. Leidub siiski varjunderivusi.

Lembitu esimese murrangu põhjustaja, erakrauk on usklik ja osutab nagu rohkem humaansust kui eneselunastuslikku individualismi. Muinasusu preestreid esitab „Lembitu“ autor sisemiselt võltside omakasupüüdjatena (38 II).

Peale mõõga ohverdust tunneb Lembitu Siddhartast teravamalt jälle jumalaid kui tuleviku ja saatuse juhtijaid (40 III). Pü-

hapaiga põlemise järel varjutab Lembitu hinge kahtluses jumalaise täieline pimedus, kuna Siddhartal meenub väljapääsuna erakrauga tarkus. Lembitu näeb nüüd ka preestrite variserlikkust, kes maapealset vaeva, raskust, vaesust lohutavad taeva ta-suga, ja ta tunneb kaasa sotsiaalseile viletsusile (49 II, III). Pakutud verenõudlikku trooni hüljates ei näe Lembitu, nagu näeb Siddharta, tulevikus kauget valgust, kuid sunnitud sõtta, on tai rahvaste lepitusvahend hästi teada: armastustöö. Omakseist lah-kudes ei ennusta ta end lunastustöö sooritajana, ometi kavatseb ta nagu Siddhartagi taevatööd (87 II). Rändudel veetleb teda korraks rahulik erakuelu — ta „poeks rauga koopa rahu võlve“, kuna Siddharta tahab rauga juures viimistella oma palverännu. Surnud rauga puhul mõlgutab Lembitu hinge surematusest (105 III, 107 III). Leides vaikse asukoha metsas on Lembitu aldis anduma siin üksinduselule, tahtes oodata, kuni paremaks lähevad elupäevad.

Siddharta eeskujul nõuab Lembitu jumala ilmumist. Kuid leplikumana annab ta jumalale aega teise päevani, mõlgutab üht-lasi jumaliku ja inimliku ajamõiste erinevusest ja tunneb jälle jumala vägevust ja igavese elu õndsust (110 II, III). Kui jumal ei tule, saabub ka valgustus; ometi ei ole Lembitul see püramine, nagu Siddhartal, kes meditatsioonis selle vaid viimistleb. Valgus-tus on iseenesest täielik ateism, kus juhus korvab jumalad. Kretzwald leiab algupärasena aga lisaks veel praktilised elu-abinõud: abinõud peas ja põues — mõistuse ja tunde. Lembitu rahuldub kaua neist tõdedest, õpetades ja elades oma erakuelu. Ometi tuleb Lembitule veel aga püramine murrang. Ilmub ooda-tud jumalamärk — kõrge neitsi (115 III). Ilmub Siddhartalegi vürstinna, kuid „Lembitu“ neitsi tuleb uue usuga:

„Mul antud usk, mis kõigil venna paela
Kui ühe isa lastel sidund kaela.“ (116 I).

Lembitu seletab neitsile endast, et ta olevat „kangast koo-nud, mis paljast ilma katab“, ja et tema järglased juba tükikese taevast siin on näinud (117 j.). Siddharta ütleb üksinduses oma vaimu puhastavat lunastustööks. Neitsi soovib Lembitul selle asemel isiklikku usuõndsust, kuna vürstinna räägib luulevõlust (118 I—III; B 115 IV, 116 I, II).

Lembitu on nõus minema neitsiga kristlasi tundma õppima. Teisel hommikul soovib neitsi Lembitule samuti üksinduslikku vaimuelu:

„Kes vara ilma kärast ennast peitnud,
Need leidvad jumala, kui hinge heitnud.“ (122 I).

Lembitu vaidleb sellele vastu, nagu Siddhartagi maailma parandamise tahte nimel. Neitsi mõjust valdab Lembitu uus

valgustuselamus. Ta on vaimustatud neitsist, loodab ristiusust selgust, ometi kahtleb kohe sellegi siiruses. Talle viirastub taevas tuleviku õndsas rahumaana ja vägev tasuja jumal (123 j., 124 I, II).

Lembitule selgubki paari aasta kestel Riias, et kristlaste õpetus ja teod ei lähe kokku. Lembitu ei saa aru nende kolmainsast jumalast. Ka ei lepi ta „vagaduse varju kandjate“ õpetusega, et maiste kannatuste eest tasutakse taevas. Veel on käsitamatu talle maailmaloomis-probleem.

„Kes kauem aega arvamise kallal
Kui Lembit vaikselt teinud vaimu tööd,
See õpib aegu mööda omal tallal
Vist mõistus' juhil leidma elu teed;
Kus tõised talutaja meele vallal
Ei märka muud kui pimeduse ööd:
Seal harib tema valgust seletama
Ja mis ta ümber sünnib aru saama.

Ei kristlased kõik rändand ühel sihil,
Neil jooksis mõni rada kõveras;
Nad käisivad küll sagedaste pihil,
Ei nähtud siiski tegud sõna ra'as,
Kus kastud venna armastuse kihil
Põld ohakaid nii rohkest kasvatas.
Jah, kaunim näitas põesal väljast vari,
Kui suhu pistes maitses tema mari.

Üks jumal olla neil ja isa taevas;
Mis pärast valavad nad temast kolm?
Ning puhuvad, et pühas usu laevas
On kolm ja üks just sarnaline tolm.
Üks jumal sureb kibedamas vaevas,
Ja ommetegi elavad veel kolm!
Et kolm ja üks ei kuskil vahet näita:
Ei jaksa meele mõistus mitte täita.

Kristlase õnned õits'vad tõeses ilmas,
Tal olevik siin lühik hädaoht.
Kell' valu piinas veereb pisar silmas,
Sell' ootmas ees ju õnnistuse köht;
Siin saadud haavu palavas ja külmas,
Seal terveks teeb kõik kindel usu toht.
Nii seletavad õpetuse andjad
Ja tõised vagaduse varju kandjad.

Sell' jumalal, kes kõik maailmad loonud,
Olnud täielikud algus' kätte tööd;
See kangasjalg, mis kasvud, loomad koonud
Ja neile teinud kirjud elu võöd:
Üks ainus lükatus kõik liikust toonud,
Mis töötab päevad läbi nüüd ja ööd; —
Et aeg ja igavdus, kes kustumata,
Ei puhka silmapilku liikumata.“ (125 I, 126 I.)

Lembitu ei lase end ristida ja pettununa põgeneb Riiast; neitsiga säilib sõprus. Lembitu mõtleb nüüd oma tõesid Lindanis või võõrsil kuulutada. Taeva ande ei müüda kuskil, õnnistust annab elav tegu, mitte usk:

„Ta tahtnud rahvast lasta kokku hüüda
Ja juhatada neile paremad,
Mõnd ärksamatest oma võrku püüda,
Kes õpetusest tulu märkavad.
Et taeva andeid kusagil ei müüda:
Õnn meil, kui saame häda varjajad,
Kes eksituste eest meid jõudvad kaits'da
Ja südamele anda rahu maits'da.

Mis ükskord juba vara noorus' väljal
Tad õnnelikult olnud mängitand:
Kas kasvab troosti igatsuse näljal,
Mis valu pisarad kõik kuivatand,
Ja väsitatud rusuks murtud seljal
Üht valuvõtja padja alla pann'd?
Kas armu sund ei jõuaks ilma täita,
Ja tema vägi viha vaenu võita?

See kõrge mõte olnud pühal mehel,
Kes kristlastel on jälgi rajatand,
Mis ülestõustes esimesel lehel
Ju ärmatise käigid näpistand;
Et vaidlemised tulnud nende vahel,
Kes tõistel *kujuks* olnud ette pann'd.
Kast õnnistust peab andma: *Elav tegu*
Või *ebausu* petis valenägu?“ (129 I—III.)

Tuleb aga Lillik kurva teatega, sureb ja kõik jääb pooleli.

Nii läheb „Lembitu“ ideoloogiline käik. Peale jumalat salvavat valgustust saab Buddha veel vaid humaanseks pühakuks ja teostab oma esimese lunastuse kodulinna varemeil. —

Millises vahekorras on „Lembitu“ ideestik Kreutzwaldi maailmavaatega? Suurem jagu „Lembitu“ ideedest on „Buddhast“ pärit. Toodus näeme aga, et Kreutzwald ei piirdu Widmanni ideedega, et ta teisendab neid ja toob juurde uusi vaateid. Need algupärased idee-erinevused on juhitud Kreutzwaldi maailmavaatest.

Juba kogu teoses leiduvad varjunderinevusedki lähevad Kreutzwaldi vaatele tagasi. Näiteks see rauga usklikkuse ja humaansuse rõhutuse; kahtleva Lembitu ajutised kreutzwald'likud alistused targale, vägevale, maailma juhtivale jumalale (Lembitu mõõga ohverduse järel, Lembitu looduses hommikul, Lembitu jumalamärgi nõudmisel jm.); Lembitu suhe Uku preestrisse, Lembitu tulevase elu igatsused (rauga surma puhul) jm.

Iseloomulikult tuleb ilmsiks Kreutzwaldi maailmavaade aga teose lõpulauludes. Kreutzwald ei rahuldu Widmanni ateismiga,

vaid laseb Lembitul veel kord oma vaated muuta. „Buddhast“ toodud neitsimotiivile annab Kreutzwald uue tähenduse. Seal on ta, vürstinna, nende üksikute sümbol, kes kunstis leiavad oma rahulolu; kogu maailma õnne taotleb Siddharta hülgab tema. Lembitu neitsi tuleb uue usuga. Kreutzwald on teinud kõrge neitsi ristiusu sümboliks. Siiski me leiame, et kõrge neitsigi, nagu vürstinna, annab Lembitule nõu maailmaparanduse asemel isiklikku eneselunastust taotella — usu läbi, selleks kutsub teda liikmeks armastusevalda. Lembitu tahab terve maailma lunastust. Seetõttu võime oletada, et Kreutzwald on mõelnud kõrges neitsis usundit, ristiusu koguduse sümbolit, mille kaudu usklik saab õndsaks. Ometi teame, et Kreutzwald ei tunnistanud väli-seid vorme oma vahetus jumalasuhtes ja elavas armastusteos. Nii laseb ta Lembitul küll innuga pooldada neitsi jumalat ja armukuulutust — ristiusu ürgset idu, aga Lembitu ei nõustu isikliku usuõnne soovitustega ega astu kogudusse. Lembitu uues intuitsioonis ilmuv vägev jumal, kes head ja kurja tasub, ja õnnis tuleviku rahumaa on Kreutzwaldi jumal ja sealpoolsus.

Tüüpiline Kreutzwaldile on aga Lembitu suhe ristiususse. Kristlaste sõnad ja teod pole kooskõlas; tajumatud on dogmad — kolmainus jumal; taunitav on kirikuõpetajate poolt kannatajatele pakutatav lohutus tulevase tasuga; mitte usk, vaid elav armutegu, nagu oli Kristuse mõte; käsitamatu on ka jumala absoluutne ainualgus: kuidas võisid jumalal olla täielised algus-kätetööd, kuidas tõi üks ainust lüke kõige liikuvuse — aja ning igaviku, mis nüüd pilkugi ei peatu. Need on Lembitu lõplikud töed ja nendega on Kreutzwald ära õelnud, mis tal oli öelda. Vahetus elamuses vägev, head ja kurja tasuv jumal, refleksioonis — igaviku, aja tunnuseid sisaldav avaram mõiste. Ei mingi kiriklik dogma, õpetus, usund, vaid vahetu armutegu. See on tüüpiline Kreutzwaldi maailm, ta vankuvus jumalamõistes, ta suhe pappidesse, ortodoksaalsesse kiriku-usku ja Kristuse sõnade algsesse ittu.

See „Lembitu“ teism on täieline vastand „Buddha“ ateismile. Sellest näeme, et Widmann pole mõjustanud Kreutzwaldi maailmavaadet. Kui Kreutzwald „Buddhast“ tõlkena kannabki üle Widmanni kannatusepessimismi, jumalalagamise, annab ta sellele „Lembitus“ kontrasti, negatsiooni tähenduse. „Lembitus“ esineb nii kaks erinevat maailmavaadet—tõlkekohtades Widmanni ja algupäraseis Kreutzwaldi oma. Läbi teose kuni XV l-ni juhib Widmanni ideedearendus, Kreutzwaldi kõrvalpeõiked ei häiri põhiarengut, edasi tulevad põhiliselt Kreutzwaldi arendus ja lahendused. Säärase lappimise tulemus pole ühtlane ega tihe. Halvasti, väliselt motiveerib Lembitu viimast usklikkusele pööret ilmuv jumalamärk. Liitati et Kreutzwald ise oma vaateis sõdis igasuguse

ilmutuse vastu. Ka on Kreutzwald oma lõpulauludes väga rut-
tav, napp ja ähmane. Ettevalmistamata on Lembitu paariaas-
tane metsaelu, ja seda vaid mainitakse, ei jutustata sündmusi.
Jumalamärk tuleb kolme aasta pärast, kuna tähtpäev tehti teise
päevani, kuigi mööndudes jumala erinevale ajamõistele. Tundub
naivne Lembitu vaimustus neitsist, mille puhul talle intuiitiivselt
ilmuvad uued usutõed. Neitsi ise, vürstinnat jälgiv, ei samastu
ka puhta Kristuse ideega. Võib vasturääkivaks pidada Lembitu
suhet sealpoolsusesse enne Riiga minekut ja pärast, kui me viima-
sega ei liida kirikuõpetajaid ja usufanatismi. Mitmeti mõistetav on
ka salm maailma loomisest (126 I). Kreutzwaldi usulise maailma-
vaate uurija S. Holberg arvab, et Kreutzwald siin jaatab jumala
ainualgust, mitte, et ta vastu räägiks igaviku loomisele (S. Hol-
berg: Kreutzwaldi usundlik maailmavaade, lk. 96). Tundub siiski,
et ka see salm kahe eelmise taoliselt on üheks negatsiooniks,
mille pärast Lembitu ei astu ristiusku. Ja sel puhul näib avalda-
vat see Kreutzwaldi jumalamõistes mingeid igavikulisi panteist-
likke tunnuseid. Ka jääb Lembitu otsegu pooleli, millise mulje
ta on jätnud ka paljudele varasemaile arvustajaile. Me ei tea,
mis Lembitust edasi saab. Temaatilise arengu põhjal oletame
küll, et Lembitu ei jää pooleli — Kreutzwald on „Lembitu“ siin
lõpetanud. Kuid nähtavasti hädapärastelt, nagu on ruttav kogu
teose lõpp.

Kõigile neile põhjendamatusile ja ähmasusile vaatamata jääb
põhiliselt siiski arusaadavaks Kreutzwaldi mõtetekäik „Lembitus“
kui ka põhiliselt motiveerituks, kuigi halvasti motiveerituks, kahe
maailmavaate sulatus.

S. Holberg kirjutab oma uurimuses „Lembitu“ kohta:
„... „Lembitu“ ei ole mingi orgaaniline ega tervikuline maailma-
vaate-teos, selles ei ole tõlge ja algupärane osa sulatatud ühtla-
seks tervikuks, vaid on jäändki selle kahe autori Widmanni ja
Kreutzwaldi maailmavaadete konglomeraadiks... „Lembitus“
ristlevad põhinõtteliselt kaks erinevat vaimumaailma: ateism ja
ateleoloogiline loodusekäsitus ning deism ja teleoloogiline looduse-
käsitus. Kuigi „Lembitu“ maailmavaatelised pöörded I kuni XV
lauluni, s. o. naiivsest usklikust ateistiks muutumine on motiveer-
itud, on nad siiski vastuolus ja põhjendamatus selles „Lembitu“
osas esinevate Kreutzwaldi algupäraste usklike ridade ja sal-
midega. Kuid tähendatud osa „Lembitus“ (laul I—XV) on tõlge,
selles esineb peamiselt Widmanni maailmavaade: siin protestib
Lembitu widmann'likult maailmakorra vastu ja eitab jumalat.
Lembitu maailmavaate teine metamorfoos lugulaulu kolmes vii-
mases laulus, kus uskmatu Lembitu uuesti muutub usklikuks, ta
ateleoloogiline loodusekäsitus uuesti teleoloogiliseks, see on
jäändki motiveerimata. Seda viimast metamorfoosi ta maailma-

vaates tuleb ju lugeda küll kõrge neitsi teeneks, kes oli talle saadetud jumala pooit, kuid tähendatud lugu on „Lembitus“ üldse naiivsemaid ja mõtteliselt kõige ähmasemaid lugusid. Järjekult ei saagi Lembitul olla ühtlast ja tervikulist maailmavaadet: tõlkeosas esitab ta Widmanni ja algupärastes salmides Kreutzwaldi maailmavaadet“ (S. Holberg: Kreutzwaldi usundlik maailmavaade, lk. 97 j.). Ja edasi: „On raske kujutella, et filosoofilis küsimusis vähegi asjatundlikum autor oleks kirjutanud nii suuri põhimõttelisi vasturääkivusi sisaldava teose, nagu seda on „Lembitu““ (lk. 98).

Tundub siiski, et „Lembitu“ on temaatiliselt arendatud kindlasse lõpp-punkti, kusjuures tõlkeosa tõesed on asetatud kontrasti, negatsiooni tähendusse ja on motiveeritud, kuigi halvasti, algupäraste ideede liitmine. Lapiduna ei näita „Lembitu“ aga muudugi vajalist harmooniat ning ühtlust.

Võrreldes kokkuvõttes „Lembitu“ ja „Buddha“ ideoloogiaid näeme, et „Lembitusse“ on jäänud „Buddha“ samad jumalat, inimest ja ühiskonda haaravad probleemid. Need lahenevad samuti tegelikku evangeeliumi, sealkõrval aga veel praktilisse mõistusse. Kuid säilib alistuv jumalatunnetus, kõrgem jumalamõiste oma moraali ning sealpoolsusega ja ollakse päri ürgse ristiusu põhjaga, kirik taunitakse tema dogmadega. Tegelik elu altruism mingi teismi-deismi tagapõhjal — see on „Lembitu“ maailmavaateline põhi, vastandina „Buddha“ ateistlikule altruismile metafüüsilise pessimismi kõrvalhelidega. Võrreldes ülekantuga ei ole Kreutzwaldi ideoloogiline osa „Lembitus“ suur. Kuid Kreutzwald paneb „Lembitus“ lõpuks siiski enese vaated maksma, „Buddha“ põhiaade humaansus on ka Kreutzwaldi humaansus, lisaks on kreutzwald'likud veel Lembitu karakterijooned ja omapärane erinevuste tundetoon. Kõigest sellest ilmub, et ülekaalukalt tõkelise „Lembitu“ vaim ei ole kauge Kreutzwaldi vaimust.

Ajamärgina võib tunda mõnede vaatekohtade liberalismi, mis läheb tagasi Kreutzwaldi sisemisele kaasaelamisele oma aja vabameelsete vaimliste liikumistega.—

Meie ülesandeks on teha ü l d k o k k u v õ t e „Lembitu“ sisulisei algupärast.

Widmanni „Buddha“ eestistusel ei ole Kreutzwald jäänud tõlke piiridesse, tal on assotsieerunud teosesse kujutelmi. Eesti minevikust, fantaasiakujutelmi oma isikulisest kunstimaitses ja ideid oma maailmavaatest. Sedamööda on ta originaali kangelase Buddha nimetanud muinas-Eesti meheks Lembituks ja muutnud tegevustiku geograafilise ja kultuurilise miljöö, karakterid ja ideoloogia. Originaali põhimotiivid on kandnud ta muutmatus kompositsioonilises arengus kõigiti ülekaalukalt oma teosesse, ainult originaali lõpp oma ümberkaudsusega jääb välja ja asemele tulevad algupärased põhimotiivid. See on sündinud ideoloogia eri-

suguse arenduse tarbel. Muidu esinevad erinevad omapärastised kitsamais või laiemais detailides, motiivikesis, mis ei muuda teose sisulist käiku.

Tegevustiku erinevusist on tähtsaim too algupärane motiiv „Lembitu“ lõpus Lembitu Riias käigust Buddha prohvetina kodulinna pöördumise asemel, kaudselt veel Lembitu metsaelu Siddharta meditatsiooni asemel. — Ajalise arengu suhtes on tähtsamalt algupärane selle Lembitu erakuelu kolm aastat ja Riia paar aastat. — Originaali eksootilise looduse on Kreutzwaldi enamvähem põhjamaastanud, maastiku taimestiku kui ka loomastiku. Seda on ta võrdlemisi tagajärjekalt teinud. Samuti on ta muinas-eesi kultuuri püüdnud asetada idamaise asemele. Jäädes aga veel tugevasti algkuju küttesse ja ka omapärastusis mitte alati ajaloolist tõenäosust taotelles ei ole tal see kultuurimaailm kujunenud ühtlaseks ega mõjukaks. — Karakterid ja psühholoogilise käsituse on ta muutnud oma maitse järgi realistlikumaks, peategelase Lembitu iseloomus kajastub Kreutzwaldi enese loomust. Algupäraste aktide psühholoogiline motiveering ei ole aga alati usutav. Lembitu temaatilist erinevat arendust on juhtinud Kreutzwaldi maailmavaade. Algupärasesena on toonud ta oma teosesse ristiusu eriprobleemide, kolmainsa jumala, moraali ja jumala absoluutse alguse arvustuse, mis laheneb avarama jumalamõiste ja tegeliku elu altruismi suunas. Leidub kiriku, õpetajate, välise usu taunimist. Need on Kreutzwaldi veendumused. Selle kõrval kajastuvad „Lembitus“ Kreutzwaldi mõistuseväärtustus, skepsis, tundemaailma melanhoolia. Kreutzwaldi humaanse inimesuhete sugulus Widmanniga, kirikuvastasuse ühtekõla, lisaks Kreutzwaldi enese isikulised ideelahendused „Lembitus“ ei lase „Lembitu“ vaimu Kreutzwaldi vaimumaailmast väga kaugeks pidada. „Lembitu“ seesugusenagi, nagu ta on, on pisike vaimline dokument Kreutzwaldist. Tal on olnud mingi aktuaalne missioon vaimuvabaduse heeroldina meie uinuvasse rahvasse ja ta uinutajaisse. Ümbertehtuna ei ole „Lembitu“ esteetiliselt just mõjukas. Kuid teda ei saagi võtta iseseisva teosena. Sisuliselt on ta sedavõrt laenlik, et ei küüni epigoonsegi loomingu astmesse. Ta on mingi parafras, vahepealne nähtus: pooleldi plagiaat iseseisva loomingu algmetega. Õieti võib temasse suhtuda ainult originaali kaasabil.

*

Jätkem pikema uurimuse ülesandeks „Lembitu“ motiivide kaugema orientalse algupära ja ta stiili-algupära küsimused. Stiili kohta tähendagem üldiselt, et „Lembitu“ on palju luulevaesem, kuivem, vigasem, lamedam kui „Buddha“. Siiski leidub ka üksikuid tõelise luule helkivaid sädemeid, ja kogu „Lembitu“ stiil kõige oma vigasusega ja lamedusega on individuaalne, on

väga-väga kreutzwald'lik. Ei ole paradoks väita, et see, mis „Lembitus“ on kõige algupärasem, on ta stiil. „Kalevipoja“ kõrval on Kreutzwald „Lembitus“ andnud oma kunstiliste võimete maksimumi. Näeme tõlke-„Lembituga“ Kreutzwaldi julget püüdu kõrgema luulekunsti poole, katset, toota maailmavaateline ja luulekultuuriline värsssepos. Ande ja olude tõttu ei võinud see muidugi õnnestuda.

Tahaksime lõpuks aga tähelepanu juhtida Kreutzwaldi enese suhtumisele tema „Lembitusse“. „Sissemunikus“ avaldub Kreutzwaldi patriootiline loosung ning veendumus: eestlaste väärikas minevik kohustab olevikku lakkamatult üles püüdma ja tulevik on visal tööl. „Kalevipoja“ lõppu meenutav on salm luuleluigest, kes viib Taara kotta, kust Vanemuine tuleb tagasi, kui eesti pojad oma Taara rajatud sihti näevad:

„Kes kõrgemale püüdnud ööd ja päevad,
Neid rulevik ei mata unust'ud.“

Originaalis on siin teised mõtted. Edasi, järgnevais „Lembitu“ mõtteliselt ümbertähendatud salmides ilmub lauliku tulevikuinustus, äratatud heledast minevikust. Lõpuks „Lembitu“ ülesanne:

„Ma alustan! — Oh kuule minu kõla,
Sa meie-aegne rahvas teraselt,
Ehk kustutame seega vana võla,
Kui healte kohin kostab ülevalt!
Ehk kuulvad need, kes enne meid siin eland,
Nüüd mullas ammu, ammu puhkavad,
Need, kelle laulud enne meid siin kõland:
Et Eestis laulikuä veel elavad.“ (3. I.)

Võib olla, et seesuguse patriootilise missiooni taotlus „Lembituga“ hoidis ühelt poolt Kreutzwaldi tagasi teose algallikat ilmutamast. —

Teadmine, et „Lembitu“ on ebaehtis, muudab mõndagi meie varasemas suhtumuses Kreutzwaldiga. „Lembitu“ tõendab omalt poolt, et Kreutzwald ei olnud luuletaja, vaid luuleharrastaja, kes tõlgendas end tõlkimise kaudu. Teiselt poolt näitab ta aga Kreutzwaldi ärsust moodsate vaimueluavaldustega kontakti pidamises.

Tänapäeval tunnistasime säärase teose kui „Lembitu“ ilma pikema jututa plagiaadiks. Kuid meil tuleb „Lembitut“ võtta just neis tingimustes, milliseis ta võrsus. Kogu too ajajärk kirjanduses tugines võõraile eeskujudele, sest omasid ei olnud. Pakkudes eesti lugejaile näite peenemoelisemast lüürahelistusest toob Kreutzwald võõra viisi: küllakannel oli lihtne ja kanneldaja liiga jõuetu, et ise võimsamat lugu lüüa. Kui ka mitte muud, jääb Kreutzwaldile teene, hankida esimene maailmavaateline klassilise vormiga väärtsepos eesti kirjandusse. See oli erakordne

ja julge katse meie tookordses luulekultuurita keeles ja kirjanduses, kuigi ta pole võinud õnnestuda.

Tundub aga võõrastavana, et Kreutzwald laenatud teosele oma nime on alla kirjutanud. „Lembitus“ on nii palju võõrast, et sellest vaikida pole soliidne. Mingiks vabanduseks on küll, et Kreutzwald ise pole „Lembitut“ välja andnud. Igatahes on Kreutzwaldi nimi „Lembitu“ laenikkuse vaikimisega lõiganud teenimatuid loorbereid. Ja nii on selle algupärasära kassikullalisesse avastumine põhjustanud soovimatuid pettumusi ja ümberhinnanguid Kreutzwaldi kohta.

Meil ei ole vahest tarvis tunda erilist kahju või kahjurõõmu algupäraseks arvatud „Lembitu“ ebaehtsuse pärast ja muugi sarnase pärast Kreutzwaldi loominguks. Meid rahuldab ajalooline tõde, kes ja mis Kreutzwald tööpoolest oli. Kreutzwald ei olnud luuletaja loova luuletaja mõttes, oli küll luuleharrastaja ja eesti luulepõllu viljeleja. Meie ligema mineviku vähene algupärasus võib aga ainult vaimustada olevikus omapärasema omakultuuri loomisele. Sealjuures võivad meie pilgud ikka pöörduda mineviku väärikatele tähtedele, Kreutzwaldi puhul kas või selle rahva vaimlise elu ülespüüu innustusele.

„Lembitu“, nagu ta on, jääb vist küll ainult kirjandusajalukku. Ta on oma missiooni omal ajal mingil määral täitnud. Tänapäeval aga häirib küll esteetilist naudingut otsivat lugejat teadmine ta sõltumisest võõrast originaalist. „Lembitu“ jääb omapäraseks minevikunähtuseks, teda aga elustada, uuesti välja anda, nagu oli kavatsus, ei ole suuremat vajadust. Igatahes pole tarvis sel juhul redigeerija kolmandat muutvat kätt.

Sisukord.

I („Lembitu“ laenikkus ja allikad)	E. Kirj. 1927, nr. 11
II (J. V. Widmann ja „Buddha“) 1. (Vidmann ja „Buddha“ süünd)	„ 1928, nr. 2
2. („Buddha“)	„ 1928, nr. 4
III („Lembitu“ süünd)	„ 1933, nr. 4
IV („Lembitu“ algupära laad ja autorite vahekord)	„ 1933, nr. 5
V („Lembitu“ algupära sisuliselt)	„ 1933 nr. 6

(Lõpp.) Ado Säärts.

Populaarteadusliku kirjanduse olemus ja olukord Eestis.

1.

Igal ajajärgul on oma mentaliteet, oma maailmasuhtumine. Meie aeg nõuab, et peab tundma end ümbritsevat elu ja maailma, peab mõistma neid kõigis nende avaldusis. Kõik teenigu elu: kirjandus, kunst, teadus, usk, moraal.

Kirjandusel ja kunstil pole omaette kuigi suurt väärtust; nad on aarded vaid siis, kui nad on elu teenistuses. Nad peavad peale esteetiliste väärtuste omama veel eetilisi, patriootilisi jne. väärtusi. Nende eneste pärast pole neid tarvis, üksnes iluasjadena pole neil mõtet.

Usku ja moraali vajab olevik ainult niipalju, kui nad on eluga kooskõlas, kuipalju on neil elule ütelda ja anda. Seda suudavad nad aga vaid niipalju, kui nad ise on elavad ja elulised. Surnud usudogmad ja surnud moraalireeglid viskab elu enesest ära ja läheb oma teed. Elavat usku ja elavat moraali vajab meie aeg.

Kõige tähtsam osa on oleviku elus etendada teadusel. Ta näib ära varjavat kirjanduse, kunsti, usu ja moraali. Ja seda täie õigusega, sest tema on tänapäeva elule ning elutundele ja mentaliteedile kõige lähedasem ja vajalisem. Sest teadus on kõigepealt selle tundmaõppimine, mis on olemas, on faktide tundmaõppimine. Ja just olemasoleva tundmaõppimist nõuab esmasjärjekorras meie aja mõte.

Kuid ka teadust ei poolda oleviku inimene ilma tingimusteta. Temalegi seatakse üles nõudeid, mida ta peab täitma. Temagi kohta üteldakse, et teda on niipalju vaja, kuipalju on teda vaja elule. Nõue, et teadus olgu teaduse pärast ja olgu vaba ning sõltumatu kõigist praktilisist raskusist ning ülesandest, ei pea tänapäeval täiel määral enam paika. Teadus omaette ja enese pärast on samuti luksus, nagu on seda kirjandus ja kunst. Nii siis ka teaduse kohta maksab nõue: ta olgu elu teenistuses, ta olgu elav kultuuritegur. Siin aga kerkib kohe küsimus, kas see nõue ei ole teaduse vabaduse vägistamine, teadusliku uurimise ummikusseviimine? Nii näib. Kuid sellest näilisest ummikust pääseme kohe välja, kui vahet teeme kahe asja vahel: ühelt poolt teaduslik töö ja teiselt poolt teaduse populariseerimine ning praktiline rakendamine. Ühele jäägu vabadus olla omaette, teine aga sündigu elunõudeile vastavalt. Esimene ei tule praegu meil küsimusse, küll aga teine, mis ongi meie vaatluse lähtekohaks ja eesmäks.

Kuidas mõista meid ümbritsevat elu? See on küsimus, mida pole nii kerge lahendada, sest tänapäeva elu ning kultuuripale on väga mitmekülgne. Kes tahab tänapäevas õieti orienteeruda, peab palju teadma, peab oskama luua sünteesi kõigist vaimse ja sotsiaalse ning majandusliku elu ja kultuuri nähtusist.

Meie ümber keeb elu üldiselt kolme ringina, kui piltlikult ütelda, ja meie ise keerleme neis ringes. Need ringid on: isikuline, sotsiaalne ja kosmiline. Isikuline ring on meie intiimne elu kõigi meie elamuste, tunnete, taotluste ja ideaalide ning religiooniga. See on meie sisima mina elu. Aga me ei ela mitte üksi enesega ega enesele, vaid meie elu on seoses teiste inimestega, meie

elame ühiskonnas. Ilma selleta poleks ju keelt, mida kõneleme, moraali, riiklikku ega majanduslikku elu — ilma milleta omakord poleks aga üldse võimalik kultuuri areng. See on sotsiaalne eluring.

Ja viimaks kõige suurem eluring — kosmiline. Meie eneste keha ja selle eluavaldused, meid ümbritsev loodus, meie maakera, planeedid, päike, tähed ja kogu universum kujundavad selle ringi. See on miljöö, milles elame ja millest oleneme.

Kuidas tungida neisse eluringesse, neid mõista ja tunda? Kogu meie isikulise, sotsiaalse ja kosmilise elu mõistmiseks ja käsitlemiseks ei küüni üksi teadusestki, rääkimata veel religioonist või kunstist. Elusüsteem on selleks liiga laialine, et seda haaraks enesesse üksi religioon või moraal, või kunst, või ilukirjandus või teadus. Igaüks neist üksi haarab küll ühe külje elust, kuid mitte kõiki külgi.

Isikuline elu on meile kõige lähedasem ja kahtlemata puudutab seda elu kõige haaravamalt ilukirjandus. Ilukirjanduses avanevad meie ees isiku elamused ja kired, taotlused ja ideaalid, esinevad inimesed kõige madalamaist ja viletsamaist kuni kõige õilsamateni ja aatelisemateni, esineb üldiselt isikuline elu sellisena, kui ta on, ja seda niihästi tema välistes avaldustes kui ka sisetistes kannatustes ja rõõmudes.

See intiimne elu on inimestele kõige lähedasem ja sellepärast on ka inimeste huvid ning poolehoid suunatud kõigepealt ilukirjandusse, mis seda elu kujutab. Oleks täiesti ekslik, kui hakkaksime ilukirjanduse tähtsust ja väärtust eitama ja alahindama. Siit tuleb alata isiku eneseharimisega, enese, ühiseelu ja maailma pildi tundmaõppimisega. See on lihtne ja õige lähtekoht. Ses mõttes on ilukirjandus teadusele vajaline abiline ja käsilane.

Kuid ilukirjandusest on ometi kogu meie ümbritseva elusüsteemi mõistmiseks vähe. Ta haarab küll põhjalikult meie isikulise elu, kuid puudutab ainult mööda minnes sotsiaalset ja kosmilist elu. Isegi isikuline ning intiimne elu ei leia täies ulatuses käsitlest. Mõtlen siin isikulise elu eetilist palet, mis avaldub selles, mida inmine tohib ja mida ta ei tohi teha. Mis on hea ja mis on halb? Mis on tõde ja mis on vale? Mis on südametunistus? Need küsimused leiavad vaid kaudset käsitlest ilukirjanduses, neid puudutatakse ainult mööda minnes. Ilukirjandus kujutab elu, kuid ei hinda. Aga just hinnata on tarvis. Et kõiki neid tähtsaid küsimusi, kõlblaid elujuhtnööre mõista, tuleb tegelda õpetliku ja pedagoogilise kirjandusega. Ka ei küüni ilukirjandusest isiku usuliste elamuste, veenete ning tõekspidamiste mõistmiseks. Sedagi ala puudutab ilukirjandus, kuid ainult puudutab ja jällegi kujutab ning rohkem ei ühtigi. Et leida usuliste küsimuste vahenditult käsitelu ja analüüsi, selleks tuleb süveneda usufilosoofilisse kirjandusse.

Kõige tähtsam ülesanne on täita tänapäeva elu ja maailmapildi mõistmiseks ja tundmaõppimiseks teadusel, nagu oli juba tähendatud, ja teaduslikul kirjandusel. Tema on kõige usaldavam ja ühtlasi ka kõige laiapiirilisem tegur, sest tema haarab enesesse kõik elusüsteemid, kõik eluavaldused. Tema vaatlusesemeks on niihästi isikuline kui sotsiaalne ja kosmiline elu. Teaduslik kirjandus on nagu emaks niihästi ilukirjandusele kui ka õpetlikule ja filosoofilisele kirjandusele.

Teaduslik kirjandus tegeleb sellega, mis on, mis on tõeline või vähemalt tõenäoline. Tema konstateerib fakte, vaatleb neid, õpib neid tundma, klassifitseerib, jälgib nende sõltumist üksteisest ja nende suhtelisust. Ta taotleb selgust ja täpsust kõigis elusüsteemides, mida tema vaatleb ja käsitleb.

Kuid nii lihtne ja selge kui teaduse ja teadusliku kirjanduse küsimus esimesel silmapilgul iseenesest näib olevat, ei ole lugu sugugi nii, kui probleemisse põhjalikumalt süveneda. Siis läheb asi üsna keeruliseks. Nii kui on elu ja maailm väga mitmepalgelised ja komplitseeritud, on seda ka teadus, mis seda elu ja maailma kujutab, analüüsib ja vaatleb. Sellepärast ei saa kõnelda ühest harmoonilisest teadusest, vaid teadusi on palju, mis üksteisest enam-vähem põhjalikult erinevad. Mis ühist on näiteks sotsiaalset elu käsitlevatel teadustel, võttes arvesse nende sisu, teadustega, mis tegelevad orgaanilise eluga või mis vaatlevad kosmilist elu. Niisamuti erinevad orgaanilist elu käsitlevad teadused kosmilist elu vaatlevaist teadusist.

Kuid sünteesi, vähemalt mingit ülevaadet ja kokkuvõtet orienteerumiseks on ometi tarvis, sest maailm ja elu on ikkagi üks; seepärast peaks ometi lõppude lõpuks ka üks teadus olema. Ja see ongi nii. Üks ainus teadus ja sellel on hulk eriharusid.

Ülevaate ja sünteesi saamiseks tuleb eriteadusi mitut viisi liigitada, ja see on ka võimalik. Parimaks lähtekohaks ja reguleerijaks on jällegi elu ja maailm ise. Kui äsja oli kõne sotsiaalsest, orgaanilisest ja kosmisest elust, siis võime sellele vastavalt ka eriteadused jagada sotsiaalseiks, orgaaniliseks ja kosmiliseks. Seejuures oleks sotsiaalset elu kujutavate teaduste vaatlusalaks kogu inimkonna vaimne, majanduslik ja poliitiline elu. Orgaanilist elu kujutavate eriteaduste käsitlusesemeks oleksid inimese füüsiline olemus, looma- ja taimeriik, kuna kosmilised eriteadused vaatleksid maakera, tema olemust ja kosmost. See oleks üks eriteaduste liigitamisviisi. Aga on ka teisi liigitelusi. Vahest veel lihtsam oleks praegu üldiselt tarvitusel olev liigitelu. Selle liigitelu järele jaotatakse kõik teadused kahte suurde rühma: vaimuteadused ja reaalteadused. Selline liigitamine on vajaline, nagu oli äsja tähendatud, praktiliseks orienteerumiseks, selleks, et vaadelda ja jälgida teaduslikku kirjandust

ja saada juhtnööre selle kirjanduse kasutamiseks, eneseharimiseks ja -arendamiseks.

Ühtlasi aitab teaduste liigitamine selgitada nende iseloomu, nende erinevust üksteisest, jälgida nende meetodeid, ühe sõnaga — teha analüüsi ja selle analüüsi kaudu jõuda välja jälle sünteesi juurde, mis avaldub kõigi teaduste ühises eesmärgis.

Jälgitagu seda eesmärki paari sõnaga. Teaduse eesmärk on, nagu ütleb Pierson, saavutada ja leida tõde kõigil võimalikkudel aladel. Ei ole olemas ala, mida teadus ei tohiks puudutada. Teadus peab avastama, leidma ja uurima tõdesid, ja seda tegema, tarvitades teaduslikku meetodit, mis seisab selles, et peab hoolsalt ja täpsalt klassifitseerima fakte ja jälgima nende vastastikuseid suhteid, ja peab leidma uusi teadusesaadusi loova fantaasia teel. See on teadusliku töö, loova teaduse ja teadusliku kirjanduse ülesanne, on teaduse sisu teoreetilises mõttes, on nõnda-ütelda teadus teaduse enese pärast.

Teadust peab võtma aga veel teises, see on praktilises, mõttes, mis on niisama tähtis kui teoreetiline mõte ja sisu. Teadus ei ole mitte üksi teaduse enese pärast, vaid rohkem elu ja inimese pärast, nagu juba eespool mainitud. Ta vaatleb elu ja peab ka elu ja inimese teenistuses olema. Ses mõttes on teadusel määratu väärtus ja tähtsus üksiku isiku ja kogu rahva hariduses ning kultuurilises arengus. Niisama tähtis, kui on teaduslik uurimistöö, on ka teaduse populariseerimine.

Teaduse kasu inimühiskonnas on arvamatu. Kõigepealt avaldab ta inimestesse kasvavat ja distsiplineerivat mõju. Ta ei tähista mitte üksi seda, mis on, vaid aitab taotella ka seda, kuidas peab olema. Ta tähistab meie ideaale ja sotsiaalseid ülesandeid, aidates kaasa meie taotluste teostamisele. Teadus soodustab elu praktilisi hüvesid ja kasvatab neid. Isegi meie eetiline ja esteetiline ellusuhtumine leiab teaduselt palju tuge.

Kuid raskus seisab selles, kuidas teadust elule kohandada; sest olgugi et on üks elu ja üks teadus, on eriteadusi ometi nii palju. Kes jõuab nendega tutvuda üldisimaiski joonis, ja kas on seda tarviski? See näib olevat peaaegu võimatu, seda enam veel, et teadus on viimasel ajal hiiglasammudega arenenud ja tema üritusalad laienenud, nii et ülevaategi saamine on juba raske. Kas ei ole sellest küllalt, kui süveneme oma huvialasse, oma huviteadusse, oma spetsiaalalasse ja oleme selles niipalju kodus, kui suudame, sest elu ise nõuab spetsialiseerumist? Selles kõiges on teatava piirini tõtt, kuid üldiselt on see seisukoht ometi ebaõige. Haridus seisab ju mitmekülguses ja haritud isik on ju see, kes oma teadmisi ja võimeid mitmekülgsest arendab. Kes tahab olla haritud isik, peab elu- ja maailmapilti kõigekülgsest tundma, ja seda võimaldab ainult paljude eri-

teadustega tutvumine. Ühekülgsus on siin puudus, ja sesse ühekülgsusesse tikub meie kultuur viimasel ajal kalduma. Piirduakse vaid oma erialaga, kuid teaduste üldperspektiivi ei taheta tunnustada; ses suhtes valitseb huvipuu-
dus. Kas ei ole selle nähtuse tõestuseks kas või asjaolu, et meil on palju, ülilpalju eriteaduslikke ajakirju kõigil võimalikel ja võimalu-
matu- aladel, kuid puudub hea ja soliidne üldise sisuga ajakiri. Just vastupidine mentaliteet ärkamisajale. Siis oldi äärmuses, et taheti teadja olla kõigis asjus, kuid ühessegi ei süvenetud; nüüd minnakse teise äärmusse ja aina spetsialiseerutakse, üldise pers-
pektiivi vastu ei taheta huvi tunda. Mõlemad äärmused on halvavad nagu äärmused ikka. On tarvis spetsialiseeruda, kuid on tarvis omandada ka üldisi teadmisi kõigi eriteaduste aladel — see on tõsise hariduse tunnus. Kel ei ole ülevaadet tervikust, see kaob eriosade ummikusse. Igale spetsialistile on vajaline üldine haridus, üldine elu- ja maailmapildi mõistmine, muidu kaldu-
b tema paratamatult ühekülgsusse ja eluvõruse. Ja ümberpöördu-
lt, et kasustada üldharidust ja leida eneseteostamist elus, selleks on tarvis, et oleks mingi spetsiaal-ala, millesse peab süvenema. Kuid ometi oleks mõistmatu nõuda, et kõigisse teadus-
aladesse peaks süvenema põhjalikkude teaduslikkude teoste kaudu; see oleks lihtsalt võimatu. Siin võivad küsimusse tulla ainult populaarteaduslikud teosed kõigilt teadusaladelt. Need on vajalised eriteadlastele, kuid veel rohkem kõigile haridushuvilastele. Eriti peaksid siin küsimusse tulema rahva laiemad hulgad nii maal kui linnas. Rahva hariduse edendamiseks ja tema silmaringi laiendamiseks peaks esinema tänapäeva populaarteaduslik kirjandus kõige vajalisema tegurina. Populaarteaduslikud teosed peaksid kujundama tähtsa osa meie avalikkude rahvaraamatukogude koostisest ja lugeja lektüürist.

Kui aga jälgida, kuidas see olukord tegelikult on, siis saame hoopis teise pildi, ja see pilt ei ole sugugi rõõmustav. Meie avalikud rahvaraamatukogud haigutavad populaarteaduslikkude teoste puudusest. Selle asemel ägavad need raamatukogud alaväärtusliku ilukirjanduse koorma, üldse väheväärtusliku lektüüri all. Paljud raamatukogud ei soodusta mitte rahva vaimset arendamist, vaid selle hinge mürgistamist, ja see väide ei ole mitte liialdatud. Kes on vaevaks võtnud neisse raamatukogudesse pilku heita, see teab, milline on nende tõeline seisukord.

Koolide raamatukogudes on seisukord palju parem, sest need on sisustatud kindla kontrolli ja järelevalve all. Sinna juba alaväärtuslik lektüür nii kergesti ei pääse, olgugi et koolidegi raamatukogud jätavad mõndagi soovida. Aga ühes suhtes ei ole olukord koolide raamatukogudes kuigi palju parem kui avalikkudes rahvaraamatukogudes: ka siin on heade populaartea-

duslikkude teoste pöud. Põhjus on lihtne: neid ei ole. Meil puudus kuni viimase ajani hea populaarteaduslik kirjandus selle sõna otseses mõttes.

2.

Kui meie trükisõnal on neljasajandiline ajalugu seljataga, siis on seda imelikum, et meie populaarteaduslik kirjandus on nii algastmel. Kuid kui arvestame, et meie trükisõna on võinud soodsais tingimuis areneda mitte 400, vaid 40 aastat, siis pole midagi imestada.

Meie võiksime kogu oma mineviku trükisõna tema algusest peale jagada vaimulikuks, õpetlikuks, ilu-, noodi-, kooli- ja teaduslikuks resp. populaarteaduslikuks kirjanduseks. Ajakirjandust ei saa lugeda eriharuks, sest selle teemaks on kõik need-samad loendatud alad. Alguses paar sajandit valitses meie trükisõna täies ulatuses vaimulik kirjandus, mis kaotas oma juhtiva koha alles läinud sajandi keskpaigas. Vaimuliku kirjandusega rööbiti arenes läinud sajandi algusest peale õpetlik kirjandus ja sellega seoses ka ilukirjandus, nii hea või halb kui see oma sisult esmalt oli. Eelmise sajandi kolmandast veerandist peale sai ta juhtivaks haruks meie trükisõna arengus ja on seda tänapäevani, nagu see on ka loomulik. 19. sajandi keskpaigas seltsis vaimuliku, õpetliku ja ilukirjandusega veel neljas ja viies haru: koolikirjandus resp. kooliraamatud ja noodikirjandus.

Mis aga puutub teaduslikusse ja populaarteaduslikusse kirjandusse, siis selle olemasolust võime tõsiselt kõnelema hakata alles peale 1905. aastat. Enne seda see sõnagi — teaduslik kirjandus — üldse ei figureerinud meie raamatuturul ega kataloogides. Näiteks jagab August Busch oma „Eesti raamatute nimekirjas“ (ilmunud 1897) kõik eesti trükiteosed järgmiselt 11 liiki: 1) vaimulikud raamatud, 2) raamatud koolile ja kodule, 3) maakaardid, 4) õpetlikud ning tulusad raamatud, 5) juturaamatud, 6) luuletused ja laulikud, 7) noodiraamatud, 8) näitemängud, 9) laste- ja jõuluraamatud, 10) mitmekesise sisuga raamatud ja 11) kalendrid. Teaduslikud ja populaarteaduslikud raamatud ei esine üldse, ei saagi esineda, sest neid ei olnud praeguses mõttes. Põris teaduslik kirjandus selle sõna tõelises ja otseses mõttes on alles meie iseseisvuse-aja sünnitis.

Peatutagu nüüd lähemalt paari sõnaga meie populaarteadusliku kirjanduse saamise ja arengu juures. Kui äsja väitsime, et meie populaarteaduslik kirjandus on praeguse sajandi sünnitis, siis ei vasta see väide täpsalt tõele. Populaarteadusliku kirjanduse esimesed pääsukesed ilmusid juba sada aastat varemini. Võib ju ka O. V. Masing'i „Pühapäeva vahelugemisi“ (ilmunud 1818) lugeda populaarteaduslikuks teoseks; sa-

muti võiksid kuuluda siia mitmed F. R. Kreutzwald'i väljaanded. Edasi võiks 19. sajandi teisest poolest loendada terve rea populaarteadusliku sisuga teoseid. Ja kui veel arvestada ajalehti, ajakirju ja kalendreid, siis leidub ka seal populaarteadusliku laadiga kirjutisi. Kuid kõiki neid teoseid ja kirjutisi ei saa ometi võtta puhtal kujul populaarteadusliku kirjandusena. See kuulub oma laadilt ja olemuselt ikka siiski õpetlikku ja rahvavalgustuslikku kirjandusse, mitte populaarteaduslikku. Meie populaarteaduslik kirjandus selle sõna tänapäevases mõttes algab ometi praeguse sajandiga.

Nagu 1905. aasta revolutsioon ja Noor-Eesti liikumine tõid põhjaliku pöörde meie ilukirjandusse, nii tõid nad selle ka populaarteaduslikku kirjandusse. Noor-Eesti on tootnud meie esimesed populaarteaduslikud teosed, olgugi et need olid suuremalt jaolt tõlked. Siia kuulusid W. Bölsche „Inimese põlvnemine“, M. W. Meyer'i „Maakera nabade saladus“, „Ilmaloomine“, „Maaailma ots“, A. Bogdanov'i „Lühike majandusteaduse õpetus“, W. Bloss'i „Prantsuse revolutsioon“, K. Timiräsev'i „Darvinism“ jne. Nagu teoste loendist näha, on valik mitmekülgne. On esindatud niihästi sotsiaalsed kui ka orgaanilised ja kosmilised teadused. Raamatuil oli võrdlemisi hea minek, sest näiteks Bölsche „Inimese põlvnemine“ elas kolm trükki läbi.

Praeguse sajandi teisel kümnendil muutus populaarteadusliku kirjanduse tootmine ja viljanine veel elavamaks. Noor-Eesti tegevus ses suhtes küll soikus, kuid selle asemel võtsid Tallinnas kaks kirjastust agaralt populaarteadusliku kirjanduse soetamise oma kirjastuskavasse. Need olid „Mõtte“ ja „Teaduse“ kirjastus. Mõlemad saatsid teineteise võidu kümnete kaupa populaarteaduslikke teoseid meie raamatuturule ja rahva hulka. Seejuures olid sotsiaalsed, orgaanilised ja kosmilised teadused mõlemal kirjastusel peaaegu võrdselt esindatud. Kui hinnata kummagi kirjastuse väljaandeid nende väärtuse järgi, siis olid „Teaduse“ omad kahtlemata soliidsemad, mahukamad ja väärtuslikumad, kuna „Mõtte“ omad olid enamikult väikesed brošüürid ja tihti tendentsliku sisuga. Peale nende kahe kirjastuse tootsid veel teisedki kirjastused üksikuid populaarteaduslikke teoseid, kuid see sündis ilma kindla süsteemita ja oli juhulist laadi. Ka perioodikas ilmus nüüd palju suuremal määral populaarteaduslikke kirjutisi kui sajandi esimesel kümnendil, rääkimata muidugi eelmisest sajandist.

Praeguse sajandi kolmas kümnend kuulub juba eesti oma-riikluse aega. Huvitav on sel puhul ära märkida, et kui oma-riikluse saabumisega ärkas meie ilukirjandus kohe õitsele, ei sündinud ometi iseäralist tõusu või õitsengut meie populaarteadusliku kirjanduse alal. Ilmus küll märksa enam populaarteadus-

likke teoseid kui sõja ajal, kuid protsentuaalselt mitte palju rohkem kui enne maailmasõda.

Iseseisvuse algaastaist peale kuni 1925. a. näitab populaarteaduslike teoste ilmumine siiski järkjärgulist tõusu. Näiteks 1924. a. ilmus 18 teost, kuna 1920. a. oli neid alla 10. Siia juurde ei ole arvatud äratõmbeid ajalehtedest, ajakirjadest ja koguteostest. Siis aga tuleb langus. 1928. a. ilmub kõigest 6 populaarteaduslikku teost. Trükiteoste üldarv on 1084. Järgmine, s. o. 1929. a. esineb 8 populaarteadusliku teosega 1220 trükiteose üldarvust. 1930. a. annab 14 populaarteaduslikku teost. Trükiteoste üldarv on 1201. Need arvud näitavad, kui vähe viljati meil noil aastail populaarteaduslikku kirjandust. Pealegi on arvatud nende teoste hulka mitmed raamatud, mille kuuluvus populaarteadusliku kirjanduse hulka on kaheldav, nagu Krõmov'i reisikirjeldised „Looduse“ Lub'i seerias.

Märgatava pöörde meie populaarteaduslikku kirjandusse toob 1931. a., mil ilmub 23 populaarteaduslikku raamatut. Veel üllatavamate tulemustega on 1932. a.: siis ilmus 33 seda laadi raamatut. Trükiteoste üldarv on 1931. a. 1301, 1932. a. 1409. Pöörde põhjuseks on vajaduse ja nõudmise kasvamine selle kirjanduse järele ja sellega ühenduses kirjastuste huvi ärkamine selle kirjandusliigi vastu. Tulemuseks on populaarteaduslike teoste seeriade ilmumine, mida hakkasid teostama mitmed kirjastused. Juba 1930. a. hakkas Tallinnas N. Kann'u toimetusel „Üldine ajalugu vihkudes“ ilmuma, kuna Tartus järgmisel aastal kirjastus „Loodusel“ tuli välja „Maailma maad ja rahvad“. Peateened aga populaarteaduslike teoste arvu tõstmises ja selle ala elustamises on Eesti Kirjanduse Seltsil, kes esines läinud aastal kahe tähelepanndava seeriaga: „Elav teadus“ ja „Suurmeeste elulood“. Esimesest seeriast on senini ilmunud 17 raamatut, teisest üle 10. Seeria „Elav teadus“ tahab haarata küsimusi kõigilt teadusealadelt, kuna biograafiline seeria („Suurmeeste elulood“) püüab täita tühja kohta meie kehvast eluloolisest kirjandusest. Mõlemad seeriad on võtnud enesele just selle ülesande, et teha teaduse tulemusi kättesaadavaks laiemale rahvahulgile ja hariduse järele janunejale, et soetada meie raamatukogudele väärtuslikku lektüüri.

Nii on siis viimased aastad loonud lõppeks olukorra, milles meie populaarteaduslik kirjandus on võinud hakata normaalselt arenema. Kõigepealt just ses mõttes, et seda kirjanduseala on hakatud süstemaatiliselt ja kavakindlalt viljama, kuna see varemini sündis väga juhuliselt. See on kahtlemata suur samm edasi. On püütud serveerida teoseid proportsionaalselt niihästi vaimukui reaalteaduste aladelt, olgugi et senini on olnud siiski vaimuteadused ülekaalus, kuid mitte kuigi suures.

Teine suur samm edasi on see, et on leitud neile teoseile niihästi sisuliselt kui vormiliselt selline kuju, mis vastab populaarteadusliku kirjanduse nõudeile. Teosed on oma sisult, keelelt ja sõnastuselt sobivad ja arusaadavad ka laiemaile rahvahulgile ja haaravad enesesse väga mitmesuguseid huvialasid ja küsimusi, eriti just neid küsimusi, mis tegelik ja meid ümbritsev elu ise on üles seadnud. Üsikasjaliselt süveneda viimaseil aastail ilmunud populaarteaduslikesse teostesse ja neid hinnata üksikult ei kuulu praeguse artikli ülesandesse.

J. Roos.

Neli keeleõpetust koolidele.

Alljärgnevatel ridades võetakse lühikese vaatluse alla meie kooli-grammatikad, mis on ilmunud pärast 1927. a., s. o. pärast E. Muugi grammatikat. Mainitud aasta on valitud lähtekohaks sellepärast, et 1) on varemini ilmunud grammatikate kohta avaldatud ülevaade¹⁾ ja 2) on E. Muugi grammatika saanud meil üldtunnustatud õpperaamatuks ning ühtlasi tähtsamaks, kui mitte öelda peaaegu ainukeseks allikaks hilisema aja grammatikate autoreile. Kõne alla tulevad siin järgmised tööd: Fr. Puusepa „Eesti keele grammatika koolidele“ (1929), K. Vainula „Eesti keele lauseõpetus koolidele“ (1930), Liisu Tedre „Eesti keele grammatika peamiselt muulastele“ (1930) ja A. Möller'i „Eesti keeleõpetus muukeelseile keskkoolidele“ (1932). Vaatluse alla ei kuulu L. Kettunen'i „Eestin kielen oppikirja“ (1923), sest see teos pole meie koolides tarvitusel.

I.

Nagu Fr. Puusepa grammatika eessõnast selgub, on käsiteldav teos määratud niihästi alg- kui keskkoolidele, viimastele küll kordamiseks; kuid vaevalt on meil niisugust keskkooli, kus ühte keeleõpetust tarvitatakse kordamiseks, teist õppimiseks. Ja tegelikult tulebki käesolevat teost käsitleda pigemini küll kesk- kui algkoolidele määratud raamatuna, seda enam, et algkoolide õppekava silmas pidades võib leida teosest üleaurust materjali, nagu autorgi sellele tähelepanu juhib. Ja kui veel arvestada seda, et raamatu lõppu on paigutatud harjutiste võti, on nähtavasti tahetud silmas pidada ka iseõppijate huvi, millele arvatavasti vihjab ka autori märkus, et „käesolev raamat... on ülitarvilik „sõber“ ka edasiõppimisel“ (lk. 3).

Tekib küsimus, kuidas on autor suutnud lahendada nii erinevad ülesanded. On selge, et see, mis kohane algkoolile, ei rahulda keskkooli nõudeid, ja hoopis isesugused nõuded seab üles iseõppija. Algkoolis on esiplaanil grammatika n. ö. praktiline tulemus — õigekeelsus (suurelt osalt jääb puudutamata isegi grammatiline terminoloogia), keskkoolis aga tuleb anda süstemaatiline ülevaade keele grammatilisest ehitusest. Iseõppijat aga huvitab jällegi rohkem õigekeelsus, eriti igasugused „keelelöksud“, erandid, kõrvalekaldumised jne. Nii siis osutub peaaegu paratamatuks see, et nii erinevate seisukohtade rahuldamine ühes teoses on raskevõitu. Paratamatult kannatab üks pool, ja Puusepa gramma-

¹⁾ Karl Mihkla: Eesti vormi- ja tuletusõpetuste ülevaade E. Kirj. 1927/28; Ernst Nurm: Eesti keele süntaksite ülevaade E. Kirj. 1924.

tika kohta võib öelda juba nüüd, et autor on püüdnud siin kannatava poolena lasta esineda 1. osas algkooli, 2. osas keskkooli.

Teose vormiõpetus on üldjoontes vastuvõetav. Leidub pisiküsimusi, mis kutsuvad esile vastuväiteid ja nõuavad korrigeerimist. Paistab silma definitsioonide vähesus, sõnastuse täpsusetus, näit. lk. 29 silbivälte kohta antud juhis ei pea paika võõrsõnade puhul; mitmuse osastava lõppude määramisel on tehtud üldistusi: „kahesilbiseis u-, e-, i-sõnus on osastava lõpp -sid“ (kolmandavältelised ei kuulu u-); „on ainsuse osastav t-lõpuline, siis on mitmuse osastav -id“ (palju-, pere-tüüp on jäetud arvestamata) — lk. 60—61. Lk. 63: „et kujundada i-mitmust, võetakse mitmuse osastav... asetatakse samasse astmesse, milles on ainsus...“ Kuid ainsuses võib esineda nii tugev kui nõrk aste. Lk. 107: „impersonaal näitab, mida asjaga tehakse“. Raske on leida asja, kui vaadelda vorme *mind i, istutakse* jne. Pöördsõna põhimuudete seas loendatud da-infinitiivist ei saa alati tuletada käskivat kõneviisi (süüa: söögu) ega impersonaali mineviku kesksõnast muid impersonaali vorme (söödud: süüakse).

Ülearune materjal on substantiivide liigitamine konkreetseiks ja abstraktseiks (lk. 42).

Käänd- ja pöördkondade liigitus on tänapäevani lahendamata probleem meie keeleõpetuses. Iga autor on püüdnud leida iseseisva lahenduse ja raske on öelda, milline neist on parim. Tundub, et peale silpide arvu ja välte, mis on aluseks Puusepal, peab arvestama ka eesti keelele nii iseloomulist nähtust, kui on seda astmevaheldus. Puusepal on jäänud see tähele panemata. Nii leiame ühes käändkonnas sõnad *tuba, vana, lauljatar, aednik, härra*. Jääb küsitavaks, kui palju säärane liigitus, kus ühte käändkonda on asetatud kujult ja ka muute-lõppudekt erinevad sõnad, aitab hõlbustada raamatu tarvitajal käänamise omandamist.

Raamatu 2. ja 3. osa — tuletus- ja lauseõpetus — on palju vähem läbi töötatud. Praktilisele küljele, küsimustele, mille puhul sagedamini eksitakse ja mida kõigepealt peaks lahendama keeleõpetus, pole üldse tähelepanu juhitud. Liitsõnade puhul on jäetud raskeim osa — nominaatiivne ja genitiivne liitumine — reeglitamata.

Tuletusliidete puhul on jällegi raske öelda, mis on autoril liigituse aluseks olnud. Mõne liite puhul on aluseks tähendus, vt. -kas, -jas, teisel puhul on aluseks vorm — vrd. § 17: parandus — üksindus. Sisuline vahe -tis ja -tus vahel on käsitlemata jäetud, on esitatud tuletusliiteid, mida õieti ei olegi — -lu, -kus, kus tüve-element on toodud tuletusliitesse. Üks ja sama liide on kahte ossa jagatud (vt. -le-), mõne liite puhul liitumisviisi nimetatud, mõne puhul mitte (vt. -tse-); refleksiivide hulgast on -bu-, -bi- välja jäetud, selle asemel käändelõpp liitena käsitletud (vt. -lt). Tuletusõpetus on osa, mida ei saa algkoolis kasutada (ainult kuiv tuletiste loend) ja mis ei kõlba ka keskkoolile oma puuduliku käsitlusviisi tõttu.

Parem polc ka lauseõpetus. Lauseliikmete definitsioonist on autor hoolega hoidunud, ja kus neid esinebki, on need puudulikud; nii näit. aluse definitsioon: „alus on sõna, millest kõneldakse lauses“ ja öeldise määrang: „öeldis on pöördsõna, millega öeldakse midagi aluse kohta“. Kui aga lauses alust ei ole, siis ei saa selle definitsiooni järgi ses lauses olla ka öeldist. Lauseõpetuse olulisemad osad — osa- ja täisaluse, -öeldistaitte tarvitamise juhised puuduvad. Leidub selgusetuid seletusi; vt. lk. 169: „põhiarvud nõuavad täissihitist ainsuse nimetavas käändes“, kuna ometi lk. 167 on öeldud, et „sihitis on pöördsõna käsitletav“. Ei kuulu sihitise peatükki samal leheküljel 7. juhis: „Umbarvude... tarvitamisel on arvu täiendaja sõna mitmuse osastavas käändes“. Määruse liigitus pole praktiline — hulga- ja mõõdumäärus on jäetud käsitlemata.

Attribuudi kongruentsist pole kõneldud. Rektsioonist on vaikides mööda mindud, kuigi just sel alal leidub keeletarvitajail sagedaid eksimusi.

Kokkuvõtteks võib öelda, et praegusel kujul ei suuda Puusepa grammatika rahuldada ei alg- ega keskkooli nõudeid. Vormiõpetus on algkooli jaoks liiga laialdane, sisaldab materjali, mis kas üleliigne või süsteemitu, kuna keskkooli jaoks on see osa jälle liiga üldsõnaline, nõuab paljude pisiküsimuste puhul korrigeerimist. Väärtuslik osa on harjutustik, mis on ka tuletus- ja lauseõpetuses kõige püsivam, kuna teoreetiline osa tuleks siin täiesti uus kirjutada, et sellest saada rahuldav õpperaamat.

2.

K. Vainula raamat sisaldab lauseõpetuse, tuletusõpetusest ühe osa — sõnade liitmise ja kirjavahemärkide tarvitamise juhised.

Sellegi teose puhul kerkib esile sama küsimus, mis Puusepa raamatu käsitlusel oli kõne all. Raske on öelda, millisele koolitüübile on see raamat tarvitav. Algkoolis ei saa kasustada nii süstemaatilist lauseõpetuse-kursust, keskkooli kava jaoks aga on raamat puudulik, sest puudub tuletusõpetusest osa — tuletamine liidete abil. Kahtlemata on miinuseks ka harjutiste puudumine. Kuigi harjutisi võib otsida ka mujalt, on siiski tähtis, et vähemalt harjutiste miinimum oleks õpilasele kättesaadav otse õpperaamatus. Aine käsitluselt ületab Vainula raamat tunduvalt Puusepa grammatika lauseõpetuse ja jätab hoolikalt ning võrdlemisi korralikult tehtud tööga hea üldmulje. Ometi leidub üksiküsimusi, kus on kas eksimusi või nähtusi, mis tunduvad tarbetuna keskkooli õpperaamatus.

Aine käsitlusel paneb autor paiguti rohkem rõhku süstemaatilisusele kui praktilisusele. Vähe kasu on õpilasel näit. määruse ja täiendi üksikasjalisest liigitusest. See üksikasjaline liigitus käib üle jõu mõnikord isegi õpetajal, seda enam veel õpilasel. Autorilgi on juhtunud sel alal komistusi, näit. § 49 on otstarbemääruste hulgas esitatud näide „Tõuske ma-ga ma-st!“, „kiratseb elada“. Niisama otstarbetuna tundub ka öeldistäite liigitus aluseliseks ja sihitiseliseks (§ 20), samuti kõrvallausetes sisuline liigitus (§ 96). Käsitlusviisi puudusena tundub see, et osa-öeldistäite käsitlus on killustatud kahte paragrahvi (§ 23, 24).

Leidub rida kõrvalekaldumisi, eksimusi või ebasoovitavaid üksikasju. Sageli on segatud 'ehk' ja 'või' tarvitamine, näit. lk. 5: „... ühel ehk teisel...“, lk. 49: „kui kaks ehk enam...“, lk. 56: „... kaks ehk rohkem...“. Autoril esineb vastuoksusi: „olema pöörd sõna“ (lk. 11), aga „Elu-sõna“ (lk. 40). Lk. 12 puuduvad komad: „esimene kirjanik... teine kerge...“. On ebatäpsaid seletusi: „öeldistäiteks võib olla lauses iga-sugune käändsõna ja pöörd sõnade käändelised vormid“ (§ 2), kuid -ma-infinitiv ei saa olla öeldistäiteks. Ei saa lugeda öeldistäiteks sõna „saja“ ühendis „saja ümber“ (§ 21). Öeldistäite käänete hulgest on välja jäetud ilmaütle, nähtavasti prof. Kettunen'i „Lauseliikmete“ mõjustusel. Sihitise definitsioon pole õige: „... nii pöördeliste kui käändeliste vormide...“; vrd. „töö lõpuleviimine“, kus „töö“ ei ole sihitis (§ 27). Viga on „tööd tegija“ (lk. 16). Pole korrektne eesti keel „käsin sind uks kinni panna“ (lk. 22). Lauses „ütlesin mõne hää sõna“ pole „mõne“ sihitis, vaid täiend (lk. 23). § 43 esineb 'otse' pro 'otri'. „Siis ei nähtud veel undki iseseisvusest“ (§ 50) on sõna „iseseisvusest“ loetud määruseks, p. o. täiend. § 52d on tegijamääruse käändena nimetatud ka alaltütle. See ei võimalda alati sisulist selgust; vrd. „see on meilt toodud“, kas „meie juurest“ või „meie poolt“. Et vältida selliseid segiminekuvõimalusi, peab eelistama siin poolt-konstruktsiooni. Lk. 34 on „ise toas“ pro „isetoas“. Samal lk. (§ 61) esinevad väljendid

„koera raibe“, „hobuse kont“ jne. peaks kokku kirjutatama. Lisandi ühildumise puhul esitatud juhised (§ 71) on vastuolus praegu üldiselt tarvitata keelepruugiga; mitte aurikul „Kalevipojal“, ajakirja „Ao“ jne., vaid aurikul „Kalevipoeg“ jne. Autor isegi mõnab, et tema reeglit ei saa üldiselt maksta panna (vt. märkus 2), poleks siis tarvis teha erandeid. Rektsiooniviga on 'temaga kohtlema' (lk. 47). Sidekriips puudub sõnauhendis „koera kassi“, „ööd päeva“ (lk. 46). On segatud sõnad „loetlema“ ja „loendada“ (lk. 48). Kaudses kõnes on soovitatav „et ta söidab“, mitte „et ta söitvat“ (vt. lk. 55). § 104 on ainumaksva reeglina esitatud, et lausestiku peaosade vahele pannakse mõttekriips; ometi on harilik tarvitatus sel puhul kaksikpunktiga eraldamine. Lk. 58 esineb „konarlikeks“ pro „konarlikuks“. Ebasoovitav on konstruksioon „tööline sai lahti lastud“ (§ 126). Autor ise (§ 8) peab sarnast väljendit otse veaks. Nimetavalise ja omastavalise liitumise reegleid (§ 111 ja 112) peaks koondama.

Leidub ka trükivigu — lk. 7: „kas ta ei ole veel viidudki“ (öeldis jämendatult), lk. 8: „välku löi“ (alus jämend.), lk. 12: „pöödsõna“, lk. 46: „käändes“, lk. 47: „päälelgi“.

Kui raamat kohaldada teatavale koolitüübile ning õppeaastale ja ülaltähendatud väikesed puudused kõrvaldada, võib teos kujuneda täiesti rahuldavaks õperaamatuks.

3.

L. Tedre „Eesti keele grammatika peamiselt muulastele“ on käsiteldavaist teoseist kõige nõrgem. Raamatu nii keeleline kui metoodiline külg pole rahuldav. Raamat tahab pakkuda liiga palju, pakub sedagi, mis on eriti muulaste koolides üleaarune. Kuigi palju ei suuda keeleajaloolised märkused praktilist väärtust pakkuda keele õppimisel või taotella üldkultuurilist arendamist keele alal muulaste koolides, kus puudub pea igasugune võrdlusmaterjal. Pealegi veel juhul, kus autor isegi pole kindel keeleajaloos, esitades ekslikke seletusi. Säärast tarbetut ballasti leidub teoses väga palju (§ 5, 9, 31, 32, 39 jne.). Samasuguse üleaaruse materjalina tundub ka igasuguste pisierandite ja paralleelkujude (vähi—vähja lk. 52), vaieldavate uuenduste (lk. 22 surematus, korstende lk. 61, elujõulisv lk. 124 jne.) ja puhtisiklikkude ettepanekute esitamine (merde illat. lk. 54, hõlbus lk. 69, gen. päikse lk. 65 jne.).

Eelmainitud puudustega (uuendused, isiklikud ettepanekud) on lähedalt seotud ka autori suhtumine ainesse. Äärmiselt võõrastav on lugeda kooli grammatika eessõnast: „alistudes aja nõudeile, olen pidanud jälgima Õigekirja Sõnaraamatu (mõeldud on selle nime all vist „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatut“) määrusi“... Kui see jälgimine autorile nii vastumeelt tundub olevat (kuigi Hariduse- ja Sotsiaalministeerium nõuab eesti keele õpetamist koolides EÖS-u alusel), kuidas suudab ta siis täita keskkooli õppekava nõudmist: „Tuleb tutvustada õpilasi „Õigekeelsuse-sõnaraamatu“ tarvitamisega ja soovitada selle omandamist“ (Keskkooli õppekavad lk. 179). Kuid lõpuks ei olegi autor EÖS-u jälgimist väga tõsiselt võtnud, sest leidub väga sageli EÖS-ust kõrvale kaldumisi.

Autori sõnastus on paljusõnaline, korduv, esineb sageli ebamäärasusi, vrd. näit. õ-hääliku hääldamise kirjeldust. Aine süstematiseerimine on autorile raskusi valmistanud; nii näiteks on derivatsioonõpetus täiesti segi paisatud, väldet käsitlellakse § 4 ja 20, personaalpronoomenit objektina § 91, 184, 187. VIII peatükk „Vormide tarvitamisest lauseis“ on täiesti juhuseliselt reastatud. Ei tohi unustada ka keeleõpetuse kohta otse lubamatut hulka trüki- ja keelevigu.

Neile üldistele märkustele lisaks luban endale esitada veel üksik-kohti, mis on kas lausa vead või vähemsoovitavad nähtused teoses.

Lk. 9: „põhja-eesti ja lõuna-eesti murded“ pro murre; lk. 18: „j vokaalide vahel on nõrk e“ — murdeline hääldamine; lk. 27: „järelsõna“ pro tagasõna; lk. 39: „noomene“ pro noomeneid; § 80: „ühetuhande“ pro ühe tuhande; lk. 87: „kaasusnimetuseks on da-infinitiivil partitiiv“; lk. 115: „konsonantlõpulised võõrsõnad omavad k o i k ains. genitiivi lõpul vokaali i“ (vrd. omnibus); lk. 121: „kergeb“ pro kerkib; predikaatide pole ainult verbi „olema“ täiend (lk. 131); § 177: puudub predikaatiivi käändena ilmaütlev; tarbetu on vahetega subjektiivse ja objektiivse predikaatiivi vahel (§ 180); lk. 144: „kvantiteedisõnad... võib objektina“ — kongruents puudub; kohtoluline, määruline (lk. 149, 150) jne.

Vaevalt leidub meil teist teost keeleteaduste hulgas, mis oleks koostatud suurema lohkusega kui käsitletud raamat. Peaaegu ainukese väärtusliku küljena võib nimetada ainult põhi- ja peakäänete graafilist esitamist lk. 34, mis on tõesti ülevaatiik ja kasustatav. Ilma põhjaliku ümbertöötusest on seda raamatut vaevalt võimalik rakendada koolitöösse.

4.

A. M o l l e r'i raamat annab süstemaatilise kokkuvõtte niihästi vormikui tuletus- ja lauseõpetusest. Raamat jätab palju parema üldmulje, kui L. Tedre oma. Kuid kerkib sellegi töö puhul küsimus, kas teos ei taha pakkuda liiga palju üksikküsimusi ja pisiasju, mis on õpilasele tuntud juba emakeelest. Autor tähendab eessõnas, et „puudub käesolevas keeleteaduses nende küsimuste käsitus, millised õpilastele tuttavad emakeeles (nagu võrrete mõiste, punkti tarvitamine järgarvu järel ja sõnade lühendusel j. m.)“. Kuid kahtlemata peab lugema seesuguste tuttavate küsimuste hulka ka rida muid, mida ometi on peetud tarvilikuks teoses käsitleda. Nii näiteks silbi ja hääliku mõiste (lk. 7), täht (lk. 7) jne.

Peab lugema raamatu puuduseks ka seda, et ei ole küllalt kasustatud õpilase emakeelt üksikute küsimuste selgitamisel. Nagu autor isegi tähendab, näeb ju õppekavagi ette teatava seose riigi- ja emakeele õpetuses, kuid käsitledavast raamatust ei paista kuski seda seost. Näiteks käänete käsitusel oleks muukeelseis keskkoolides eriti soovitatav juhtida tähelepanu ühelt poolt kokkukäivable tarvitamisviisile, et selle kaudu seda selgemalt rõhutada ka kontrastsust eesti ja saksa, vene keele vahel. Tuttavate nähtustega sidumine kergendaks ühelt poolt õpilasele ta tööd, ja seda teravamalt ning meelde jäävamalt astuksid esile ka eesti keele omapärasused, erinevused indo-euroopa keeliste.

Eelmisele puudusele vastandiks on teine; nimelt lepatakse tihti just neis küsimustes, mis õpilasele eriti rasked, väheütleva ja pealiskaudse seletamisega. Väga vähe näiteks ütlev lause: „osaõeldistide ei ühildu alati alusega“ (lk. 168). Ka määruse liikide arv (16) on tarbetu. Siin on mindud juba liigsele süstematiseerimisele, millel on pealegi küsitav väärtus õpilase keeleoskuse arendamisele. Pealegi võib selle liigituse puhul üles kerkida vaieldavaidki küsimusi: „Elamu ehitas asunik endale palkidest“ võiks pidada õeldistiteks (millise ehitas?). Üldse on lauseõpetuse osa kokkusurutum kui vormiõpetus.

Praegusel käsitusel tekib küsimus, milleks üldse tarvitada mõistet 'põhikääne', kui see igas käändkonnas tähendab isekäänet. Täiesti tarbetu on lk. 46 määrus — 1. käändkonna sõnadel on alaleütlev lõpp -le; pole ju eesti kirjakeeles üldse alaleütlevas -lle (peale mõne asesõna 'mulle, sulle, talle'). Grammatilises terminoloogias peaks jõutama kord ühtlusele; seega on terminid nagu „täppis minevik“ (lk. 92) tarbetu. On otse eksitavaid trükkivigu; näit. lk. 14. viimane noodinäide, mis ümberpöörduvalt trükituna saab teise tähenduse; lk. 37: „ollaks“ pro ollakse; lk. 40: „nimetatav, omastatav, osastatav“; lk. 57: „aisuse“; lk. 95: „tegevuse“ pro tegumoe; lk. 96: „keksõna“; lk. 179: „kahetistkümmes“; lk.

176: „lahti aken kiigub tuule käes“ pole korrektne eesti keel; lk. 11: „pastoral“ pro pastoraal.

Keele suhtes jätab Mölleri raamat kaugelt parema mulje kui L. Tedre oma. Sama võib öelda ka raamatu sisu kohta.

Nagu näeme, on eesti koolidele määratud eespool-käsiteldud keeleõpetuste peapuuduseks see, et need pole kohastatud kindlale koolitüübile ja klassile, kuna muulaste koolidele määratud raamatud tahavad olla liiga laiaulatuselised, ei lepi kõige olulisema ja tarvilikuma esitamisega.

M. Tedre.

Kirjanduslik ülevaade.

Peet Vallak: **Omakohus**. Jutustusi. Eesti Kirjanikkude Liidu kirastus Tartus 1932. 175 lk. Hind 3 kr. 20 s.

Peet Vallaku sümpaatne toodang rikastus läinud aastal veel ühe novellikogu võrra, mis aasta produktsioonis ei seisa kaugeltki viimasel kohal. Vallaku kirjanikuprofiilil on oma erijooned, mis annavad ta teostele kindla eluõiguse. Osalt on need jooned seotud tema teemadega, kuid eeskätt käsitlusviisiga — mingi lähemalt defineerimatu atmosfääriga, jutustuse taga tunduva pool-osavõtliku, pool-humoristliku isiksusega, mille diskreetset meeldivust võib nautida ka siis, kui töö konstruktsioonile ja psühholoogilisele käsitelule on mõndagi ette heita. Selle asemel, et novellide fookusesse seada mingi närve erutav sensatsioonilise maiguga aine — erizänr, mis nõuab eritemperamenti, eelistab Vallak argipäeva vähem silmahakkavaid, kuid korduvamaid motiive — väikesi inimesi, kes pole määratud midagi erilist korda saatma, kelle iseloom võib-olla ühes või teises suhtes erineb normist, kuid vaevalt rohkem kui peaaegu iga indiviid juba seetõttu, et ta on indiviid, peab omama individuaalseid jooni. Tema tugevaks küljeks pole traagika ega paatos, ka mitte terav satiir, vaid intiimne, tähelepanelik ja isikupärane vaatlus. Kergete joontega lastakse piltidel aegamööda võita tihedust ja kontuure, hüljates väga tugevaid alg- ja lõpp-effekte. Nagu peentel etsingutel on tema novellidel võrdsest huvitavad nii äärjooned kui ka vahemaid täitev joonte mäng. Mõnikord on peahuvi pöördunud just viimasele ja kontuurid jäävad pisut hooletusse, nii et kui Vallaku detail-tähelepanekud poleks nii sümpaatsed ja vaikselt-värsked, võiks vahel kõnelda tema novellide nurjumisest.

Käesolevas kogus on pea eranditult tegemist tegelastega, kes kas elavad agulis või sobivad sinna. Neil puudub see pisut melodramaatiline liigvärvikus, mis näiteks mõne August Jakobsoni novelli teeb naturalistlikust romantiliseks selles mõttes, milles Victor Hugo Quasimodo kuju on „romantiline“. Vallakul on silma argipäevseima argipäeva huvitavate pisijoonte jaoks, ta suudab kõige tavalisemasse situatsiooni tuua kerge kõrvalnüansi, mis teeb selle kordumatuks ja ainulaadseks. Kingsepp Kiindoki äpardunud vahekorid odavavõitu, flirtiva Susannaga saab selliste detailide tõttu hoopis suurema reljeefuse kui see meie novellistikas tavaline. Väike annus sentimentaalsust väljenduses või kinolisust sündmustikus rikuks otsekohe kõnesoleva novelli („Silmahimu“) tagasihoidliku meeldivuse, tahaks öelda — graatsia. On muide tüüpiline, kui vähe Vallak hoolib kinolikkudes situatsioonides peituvate võimaluste kasutamisest ka seal, kus need tal esinevad. Näiteks „Ulahariltasest“ oleks ta hõlpsasti võinud teha väga dramaatiliselt ja hoogsalt lõppeva sensatsioonifilmi taolise asja. Selle asemel ta retušeerib sündmustikulisi haripunkte, jättes nad selleks, mis nad tema arvates nähtavasti on — episoo-

dideks mingis pikas, voolavas protsessis, milles miski pole päris domineeriva tähtsusega.

Ebamäärasele lõpule vaatamata üks huvitavamaid selle kogu novelle on tiitelpala „Omakohus“. Tõsi küll, tuleb möönda, et kompositsioon pole rahuldav, ka kui lõppu mitte arvestada. On uduseid, ainult pooleldi motiveeritud pöördeid, on kasutamata jäetud võimalusi. Tundub vahel, et autor pole novelli lõpuni läbi mõelnud, mida võib öelda m. s. eriti ka „Auvõlgade“ kohta. Kuid ärritavat, närve kurnavat nägeluse ja väiklase türannia atmosfääri pisikeses tehasebüroos on osatud edasi anda suure veenvusega. Sealjuures ei kuhjata ei kannatavale ega maltreiterivale poolele liiga palju valgust ega varje. Selle miniatuurmaailma hirmuvalitseja, asjaajaja Janter, on teravalt ja elavalt nähtud kuju, mille väikesed naljad ja käbe liikuvus teevad ta paiguti isegi sümpaatseks. Ning üldiselt on suure oskusega edasi antud sisemise käärvuse tõusu kontoriameetnik Laoses, samuti nagu on suudetud anda plastiline pilt bürooiluduste välimusest ja sisemusest. Atmosfääri loomises väikeste joonekeste aegapide kuhjumise teel on Vallak kahtlemata meister. Seda näitab muide ka raamatute esimene novell „Sõnn rakmes“, milles päti hingeeluga logardi Sirnaski ja tema armunud, kuid aruka toapere-naise saatust käsitletakse distantsitudena, kuid intiimselt.

Vallakule on arvustuse poolt tehtud kibedaid etteheiteid. A. Adson laidab tema loobumist endisest „reipast grotesksusest“, tema laskumist „hallidesse detailidesse“, tema kimpujäämist jutulõngaga. Et kahe esimese punkti suhtes võidakse olla teissugusel arvamisel, seda näitavad vist küllaldaselt eelnevad read. Vallaku detailid pole praegu sugugi „hallid“, vaid ainult värskendavalt diskreetsed keset viimaste aastate laiutlevalt-följetonistlikku jantlemist eriti meie lavakirjanduses. „Reibas grotesksus“ oleks seetõttu sageli ennemini tüütu kui karastav. Teine lugu on tema jutulõngaga. Ei oska näit. tõesti taibata, kus on „Auvõlgade“ peamotiiv või kes on selle peategelane. Elulisi üksikmomente ei ole osatud siduda tervikuks, mille tõttu lõpp jookseb ilmselt tühja. Sellel pildil pole äärjooi ega raami. Jääb vaid mingi veidi liiga heterogeensete üksikasjade lükkimine kirjuks helmestikuks, ning isegi miljööst ei saa mingit ühtlast kujutlust. Üldmulje on sellepärast irriteeriv ja kahvatu, ilma sisemise pingeta. Vähemal määral võiks samasuguseid kompositsioonilisi puudusi märkida ka teistes novellides.

Oma piiratud, kuid meeldivas laadis võib Vallak kindlasti veel palju saavutada, kui ta vaevub hoolitseda oma tööde tervikulisuse eest. Nagu hollandi žanrmaalija oskab ta huvitavat leida sealt, kus teised seda ei märka, ja kuigi ta jääb realistiks, suudab ta oma peene sisetundmisega argipäevaelu „poetiseerida“ — s. o. sellele mitte poeesiat külge luuletada, vaid selles leida tõesti esemes eneses peituvat humaansust ja soojust. Selle võime kõrval ei tähenda midagi väikesed asjatundmatused näiteks eesti kohtu- ja administratiivkorralduse alal, mida temal on teatud märkida. Käesolevas raamatus ta ei näi olevat leidnud mingeid teda täiesti haaranud aineid, need novellid on pigemini ääremärkmed ta senisele toodangule, visandid ja kavandid, kuid nad jätavad mulje, et ta mõnele suuremale ainele keskendumise puhul võiks meie agulite pisielule anda senisest väljapaistvama ja meelepärasema kohta meie kirjanduses.

A. Oras.

Helmi Mäelo: **Tänapäeva lapsed.** Roman. Kirjastus „Tungal“ Tartus 1933. 160 lk. Hind 2 kr. 90 s.

Tuntud karskustegelane ja naisõiguslane proua Helmi Mäelo tahab meid juba teist puhku üllatada kirjanikuna. 1928 avaldas ta romaani nime all nigela autobiograafilise tendentsjutustise *Isata* ja käes-

oleval varakevadel olevikuainelise, juba kirjanduslikult arvestatava romaani kirjanikuks. Esikteos, igati abitu ja nõrk, peegeldas autori kirjanduslikku algharidust. Nüüd on viis aastat möödunud ja autor on vahepeal käinud kirjanduslikus keskkoolis, sooritanud abituriumi ja esitas äsja oma kirjandusliku küpsustöö, mida võiks ehk hea tahtmisega atesteerida koguni *cum laude*. Nii on Helmi Mäelo saavutanud selle kirjandusliku hariduse ja oskuse määra, mis õigustab kirjaniku nime. Kas mõtleb autor veelgi edasi õppida ja taotella kirjanduslikku ülikoolidiplomit?

Tänapäeva lapsed on romaan iseseisvusaegsest Tartu haritud seltskonnast, kes siin esindub pea võrdselt nii nais- kui meessoos poolelt, kuid enam negatiivsete eksemplaridega. See on esijoones aja- ja kommeteromaan. Siin abiellutakse ja rikutakse abielu, peetakse sööminguid ja maskeraade, valitakse iluduskuningaid ja -kuningannasid, siin on õige tihedalt panganduse- ja korporatsiooniolustikku, opereeritakse rahadega, antakse meelehead, tehakse pankrotte, peetakse oksjoneid, upitatakse omamehi, siin on seltskonnaelu avaldusi kõige intiimsemate vabadusteni, siin teotseb kollane ajakirjandus, siin lüüakse meisterlikult aega surnuks, aetakse taga isiklikke anelisi või naudingulisi huve, kuna vaimsed harastused puuduvad pea täielikult. Nii on siia ainekute poolest kuhjatud küllalt negatiivsusi. Vajumikamat seltskonda siin ei kohta ega huvitava- mat kõneteemat peale vaidluse naise õiguste pärast. Kuid ei saa salata, et siin tegemist on tõepoolest üsna iseloomulikkude oleviku kalduvuse ja nähtustega.

Ajaromaani kohta mitte küllalt rohkearvulise ja mitmekesise tege- laskonna keskkujuks on vanamoeliste vaadetega noor abielupaar — panga abidirektor Meelis Uibo ja ta naine Vesta. Nende elu jälgitakse lapsepõlvest alates (nad mõlemad on pärit maalt) ja nende kodus või nendest sõltumuses areneb kogu sündmustik. Nendega ühisesse rühma kuuluvad veel kõrvaltegelastena kummagi vanemad, Meelise vend noor- peremees August ja Meelise ning Vesta lapsed. Muudeks peategelasteks on spekulant-ärimees Valkma; naiskorporant Elvi Liiv, pärast ajutiselt proua Valkma; naisõiguslane noor arst Viive Kask, ainus teadlik mitte- korporant peategelaste seas. Kõrvaltegelasiks on veel paar vanemat seltskonnadaami ja härrat, vaikselooline noor arst Võrumaal, statisti- deks mees- ja naiskorporante ja rebaseid, ärimehi ja äripublikut.

Ainekute ja tege-laskonna valikus on seega sihilikku ühekülg- sust, lõige on meelega tehtud kitsas. On selge, et siin taotellakse, kuigi täitsa kirjanduslikkude abinõudega, seltskondlikkude negatiivsuste kriitikat. Negatiivsemad tegelased on ka üksikasjalikumalt esitatud, kuna positiiv- semad kujud on pandud sageli vaid statistide ossa. Teine erikalduvus on Viive Kase suu läbi väikeste annustena osavalt poetatud naisõiguslik mõtestik, mis tuleb aga teosele tugevuseks, kuna siin muud mõtestikku õieti polegi, ja esitamine sünnib kõigiti elava, elulise ja sümpaatse nais- kaju kaudu.

Esitusviis on autor püüdnud tihedusele, sõnanappusele, kuid selle kiuste on raamatus nõrgapoolne dünaamika, lisaks aga üldse kuivavõitu toon. Tartus on kindlasti rohkem mürtsu ja käärimist kui Mäelo kujutuses, iseäranis veel, kui 5—10 aasta sündmused tihendada 160-lehekülje- liseks ekstraktiks. Siin on viga kas autori nägemise ja tajumise tuimus- ses või ta kujutamisoskuse arenematuses. Sama tuleks öelda ka autori psühholoogilistest võimetest. Tegelasi jälgitakse peamiselt välise regist- reerimise korras. Kõige enam piilutakse Viive ja Vesta siseilma, kuid avastatakse sealgi vähe. Hingeeluliste tähelepanekute teravuselt ja pide- vuselt on hõre isegi Viive armumine Meelisesse, mis on teoses pöördelise- tähtsusega. Siin avastub autori ande oluline piiratus. Seetõttu jääb raa- matust pinnaline mulje ega ole just huvi teiskordseks lugemiseks.

Paljud asjaolud sunnivad oletama, et siin on tegemist elust kopeeritud ainega sel määral, et ei ole suudetud seda kirjanduslikult küllalt organiseerida, vaid see on pressinud teose nurgeliseks, kunstiliselt ebajärjekindlaks. Seda näib tõendavat ka romaani juhuline lahendus — juhuline nihästi ideeliselt kui antud tegelaste seisukohalt. Kõiges selles näib avalduvat autori stiil ja ainesesüüvenemise keskpärasus ja kirjandusiiku iseloomu vähene originaalsus.

Ent kõigest hoolimata on *Tänapäeva lapsed* täitsa loetav ja hinnatav romaan, milles on üsna ilmekaid tüüpe, aktuaalseid mõtteid, võrdlemisi õnnelik dispositsioon, kaunis osav ja valiv sündmustikulõnga arendamine nii kirjelduses kui dialoogis. Eriti meeldiv on sõnastuslik ja kompositsiooniline nappusepüüe, mis äratav usaldust ja lootust, kuigi sõnastusstiil muidu ei ole just värske ega algupärane. Igatahes võib käesolevale teosele läheneda juba üsna tõsiste kirjanduslikkude nõudlustega. Iseäranis rõõmustab autori üllatav arenemine esikteosega võrreldes. Kui ta käesoleva ja tulevase teose vahel niisama suure vahehammu astuks, oleksime taas ühe suure naiskirjaniku võrra rikkamad. Käesolev teos sellist tunnustust veel ei õigusta.

August Palm.

H. Holma ja V. Barthold: **Muhamed ja islam.** Tõlkinud Fr. Tuglas. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1933. 137 lk. Hind I kr. 50 s.

Kõne all olev raamat, mis on ilmunud Eesti Kirjanduse Seltsi „Suurmeeste elulugude“ seerias, koosneb kahest osast: Muhamedi eluloost ja islami saatusest pärast Muhamedi surma. Esimese osa on kirjutanud H. Holma, teise V. Barthold.

Selle raamatu ilmumine on kõigiti õigustatud, sest ta täidab tühikut meie kchvas ajaloo-kirjavaras. Raamat käsitleb ajaloolisi sündmusi, millest kõik peaksid huvi tundma. Ristiusul ja kristlikul kultuuril ei ole olnud vihasemat ja hädaohtlikumat vaenlast kui islam. Võitluses tema vastu kaotas ristiusk oma hälli ja kõige tähtsamad maa-alad — Palestiina, Süüria ja Põhja-Aafrika tähtsate linnadega, nagu seda olid risti-usule Jeruusalemm, Antiookia, Konstantinoopol, Aleksandria ja Kartaago. See võitlus oli ühtlasi dramaatilisemaid momente Euroopa ajaloos, sest mõlemad vastased pidasid võitlust ühe ja sama printsipi — monoteismi nimel. Ristiusk kaitsis end „valeprohveti“ „eksiõpetuse“ vastu, pidades Allahit väärjumalaks, aga islam katsus väärata ristiuskku Ainu Jumala nimel, sest Jumala kolmainuses nägi ta kolme jumalat ning neitsi Maria ja pühakute austamine oli tema silmis puhas paganlus.

Islami ajaloo jälgimine on meile eriti tähtis veel tutvumiseks rahvusliku kultuuri arenemise peamomentidega. Araabia rahvas on oma arenemisastmed läbi teinud lühikese aja kestel. Tema arenemistempo oli imestamisväärne kiire. Võime seda jälgida algusest lõpuni. Me näeme siin viit astet. Esimesel astmel on rahvas veel lapsepõlves. Valitseb fetišism, ebauk kurjade vaimude karjadega, primitiivne suhtumine looduse ja vaimuelu nähtustesse. See on araabia vaimuilm enne Muhamedi. Teist järku võiks nimetada rahva pubertediajaks. Algab tõe otsimine ja vaimuelu uutele teedele juhtimine — ajajärk, mis paneb aluse kogu edaspidisele vaimlisele arenemisele. See on araabia vaimuilm Muhamedi ajal. Nüüd järgneb rahva nooruspõlv usu ja iseteadvuse ajastuga, ajajärk täis ülevoolavat jõudu, tungi ja tormi. See on aeg pärast Muhamedi surma, kus islam võitleb maailma valitsuse pärast. Nüüd järgneb meheiga — mõistuse ajajärk, kus rahval on midagi pakkuda maailmale kultuuri alal. See on aeg, kus islami maad olid maailma varaaidaks, kus nende langes raske ülesanne hoida kultuuriküünalt kustumast. Ja viimaks tuleb seisak, kus teised rahvad temast ette jõuavad ja kus islamiusuline rahvas puhkab pärast pingutavat tööd.

H. Holma ja V. Bartholdi teos valgustab kahte ajastut selles arenemiskäigus, nimelt araabia rahva ärkamisega ja tema võidukäiku pärast Muhamedi surma. Raamat on huvitav ja asjatundjate kirjutatud. Aga „Suurmeeste elulugude“ seeriasse ma ei oleks teda siiski valinud. Peame arvestama asjaolu, et see on meil esimene tähtsam teos Muhamedi ning islami üle ja et rahval nende küsimuste kohta on nõrgad teadmised. Aga H. Holma töö eeldab kaunis laialdasi teadmisi araabia kultuuri üle. Ta on määratud nende teadmiste süvendamiseks. Vaatamata kõigile positiivsetele külgedele kannatab H. Holma töö siiski ühekülgsuse all. Usupsühholoogiline külg Muhamedis jääb varjule, sest autor näeb temas esijoones suurt politikameest. Holma peab Muhamedi usu kuulutamist võimu haaramise vahendiks. Ta ütleb näiteks: „Kalkuleeriva mehena mõistis ta, et ainult oma kaasmaalastele tuntud prohveti kattesse riietudes oli võimalik menu saavutada“, ja Muhamedi tegevuse kohta Mediinas ütleb ta: „Usulisest maailmaparandajast ei ole enam jälgegi ja kogu tema tegevust juhib külm poliitiline kaalutus“. Seda seisukohta ei tunnista usuajaloolased ja usupsühholoogid õigeks. Nathan Söderblom, keda võib pidada autoriteediks sel alal, tõendab, et Muhamed oli tõsine prohvet, kes tundis, et temale oli antud uue õpetuse ja uue tõe ilmutus. Kogu oma kirgliku loomu, oma jõu ja poliitilise tarkuse rakendas ta selle tõe levitamise teenistusse. Jumala saadikuna tundis ta ennast kõrgemal kõigist teistest prohvetitest, sest teised kõik olid määratud ühele maale ja ühele ajastule, aga temale ilmutatud tõe oli määratud kogu maailmale ja kõigile aegadele. Isegi talitades julmalt tundis ta end Jumala käsu täitjana, sest ilmutused olid kergesti teenistusvalmis, kui ta neid kangesti igatses. Kõige kaunimaks tunnistuseks tema isiku suurusele on see armastus ja imetus, mis täitis tema kaasaegseid ja mis oli nii tugev, et kestis edasi põlvest põlve. Et raamatu autor ei tunnusta Muhamedi prohvetlikku vaimulaadi, vaid esinemist prohvetina peab ainult tema taktiliseks võtteks, siis on arusaadav, miks ta teeb Muhamedi kohta karne otsuseid. Üldse mõistab H. Holma kergesti kohut, tehes seejuures saatuslikke vigu, et otsustab ühe usundi üle teise usundi seisukohalt ja mineviku vaimulma nähtuste arvustuse aluseks võtab käesoleva aja kõlbluse. Me leiame raamatust niisuguseid otsuseid: „See islami külg (mitmenaisepidamise luba) jätab eurooplasse vastiku mulje.“ „Koraan pakub usuliselt vähe maitsavat ja seadusekoguna on ta võimata.“ „Juudid pidid kandma prohveti hukusetunde kohutavaid tagajärgi, liiatigi veel kombel, mis määriavad igaveseks Muhamedi nime ja mis riisub ta prohvetiliselt esinemiselt kõik ta aupaistused.“ „Muhamed oli nagu „määratsev metslane“.“ „Suhe naistesse surub mudase pleki tema hilisemale elule, liiatigi, et kogu islami pärastine elu on kannatanud selle all.“ Oma töö hakatuses ütleb Holma küll, et Muhamedi isik oli suur ja et see suurus avaldab veel tänapäev mõju miljonitesse ja miljonitesse, niisama võimsat kui kolmeteistkümne sajandi eest. Aga laskudes üksikasjadesse maalib ta meie silma ette mehe, kelle peavoorus on suur kaalutlemine. Isegi see asjaolu, et tema naised olid temasse sügavalt kiindunud, tunnistavat Muhamedi suurt „strateegilist andi“.

Mõnigi asi, mis on autorile vastik, leiab tolaeagsetes oludes seletust ja põhjendust. Muhamed oli ajale vastavalt julm, aga too oli ka teissugune aeg. Inimese elu ei hinnatud kõrgelt. On ju üks Muhamedi põhinõudeist formuleeritud järgmiselt: „Mitte surmata vastsündinuid!“ Ka mitmenaisepidamine oli tolaeagsetes oludes seletatav. Islamit tuli levitada tule ja mõõgaga. Rahvas vajas võimu haaramiseks kogu maailmas palju sõdureid. Igatsus, et järeletulijaid oleks nagu tähti taevas ja liiva mere ääres, ei olnud omane ainult juutidele, vaid ka

araablastele. Ei lepitud isegi lubatud 4 naisega, vaid peeti ka liig-naisi. Selle tagajärjel sigines rahvas imekiiresti. Oli perekondj enam kui 180 lapsega. Mõni kaliif võis saata sõjaretkele pealikutena üle 40 poja. Ülikiire sigimisega on seletatav ka rahva äkiline paisumine ähvardavaks sõjaliseks jõuks. Polügaamia vastas tol ajal araabia rahva hingelule ja ühiskondlikele olukordadele. Ei ole õigustatud ka etteheide, et „muhameedlaste abieius puudub kõik see, mis annab meile selle tõelise väärtuse“ ja et „naisest sai vaid mehe soovide vahend“, sest ristiusu maailmas oli keskajal naise seisukord halvem kui islami maailmas. „Vaga kannataja Jeenoveeva“ on tüüp, mida küll vaevalt tunneb araabia maailm.

H. Holma kriipsutab mitmel korral alla Muhamedi harimatust ja võimetust mõelda dogmaatiliselt ning süstemaatiliselt. Aga Muhamed oli oma rahva poeg ja tema haridus oli samasugune, nagu see oli kogu rahval. Kõik araabia teadused, nende kosmogoonia, nende füsioloogia olid alles lapsekingades. Teissugusest jutust ja teissugusest maailmakujutlusest, kui see oli omane kogu rahvale, ei oleks aru saadud. Araabia mullapinnast võis ainult niisugune prohvet tõusta kui Muhamed. H. Holma arvab: „Pead paneb pööritama kujutus, mis oleks võinud Muhamed korda saata, kui tema maailmariiki oleks kannud õpetatud ja haritud vaim, süstemaatiline ja lõpuni mõeldud riigimõte.“ Aga riigimõtet ei kannu ju mitte ainult juht, vaid kandjaid peab olema enam. Kui teised ei suuda järgneda juhile, jääb riigimõte jõuetuks, olgugi ta süstemaatiline ja lõpuni mõeldud ja kandku teda kui haritud vaim tahes. Eks tunne ajalugu geeniusi, keda suutsid mõista ainult hilisemad sajandid. Võimetus mõelda süstemaatiliselt hoidis Muhamedi laskumast metafüüsikasse ja viljatuisse vaidlustesse Jumala olemise, patu päritolu ning teiste teoloogiliste peenuste üle, nagu see juhtus ristiusu maailmas, kus parajasti valitsesid kirglikud tülid usujuhtide vahel. Aga Muhamed andis araabia rahvale just seda, mida oli sellele vaja. Ta päästis rahva ebajumalateenistusest ja püüdis parandada tema seisukorda puhtuse, parajuse, paastu ja palvuste reeglitega, õhutas ühiskondlikku mõtet ja sundis tulevase paradiisi nimel hoolitsemata vähema venna eest. Et Muhamed seejuures maalisi silmade ette paradiisi maisi õndsusi ja hirmutas põrgu piinadega, selles ei ole midagi imestada, sest iga rahvaga tuleb kõnelda seda keelt, mida see mõistab. Me näeme, kuidas isegi ristiusus on kalduvus luua põrgukultust, vaatamata sellele, et sel ei ole midagi ühist usu alustaja õpetusega. H. Holma leiab, et koraan on kõige segasemate, vastuolulisemate, tihtipeale täitsa juhu-liste määruste ja eeskirjade kogu. Aga ta hindab seda vähe, et seal on palju elutarkust, mida harilik lihtinimene vajab ja võib elus kasutada. Aafriklase ja aafriklase jaoks on sellel elutarkusel ja neil kõlb-lusereeglitel palju enam väärtust kui süstemaatilisel teoloogial. Muha-med oli oma rahva ja oma aja hingeliste vajaduste tundmises võrratu.

Islami hindamisel araabia rahva kultuurilise arenemise seisukohalt ütleb H. Holma: „Islam ei tõstnud vaimu kõrgemate vaimsete probleemide poole, ta ei arendanud oma tunnistajais seda mõtlemisenõtkust, mis on tunnuslik indoeurooplastele ja nende uskudele. Ta ei süüta seda mõistuselõket, mõtlemistuld, mis püüab valgustada kõiksust, kosmost, selle erivusi ja selle ühtekuuluvust. Ta ei viita teed väljapoole, vaid on pöördunud iseendasse, vahtides sinna ja sõgestudes.“ Aga kui islam on inimvaimu summutajaks ja takistajaks kultuuri teel, millega siis seletada araabia vaimlist õitsengut, mis H. Holma enda sõnade järgi oli „valguslaiguks selle aja üldises pimeduses“?

Raamatu teises osas hindab V. Barthold õigemini araabia kultuuri tähtsust: „Muistne idamaa loovutas oma kultuurilise esikoha Kreekale, kreeka kultuur muhameedlisele ja viimane lääneeuroopalisele.“ Üldse on

kristlik uhkus ja indoeuroopaline iseteadvus sedavõrt mõjustanud meie mõtlemisviisi, et hindame alla araabia kultuuri keskajal ja tema tähtsust Euroopa pärasistele arenemisele. Araabia kultuur jõudis Euroopa omast sajandeid ette. Mauride pealinnas Cordobas (Hispaanias), kus elas üle miljoni elaniku, võis pärast päeva loojenemist käia tänavalaternate valgusel kümneid kilomeetreid, kuna Londoni linnas 7 sajandit hiljemini ei olnud ainustki laternat. Cordoba tänavad olid hästi sillutatud, kuna Pariisis võis mõni sajand hiljemini inimene, kes vihmaga oma lävest välja läks, uppuda uulitsamudasse.

Mustemaks leheküljeks keskaja kultuuris tuleb pidada suhtumist vaimuhaigesse. Kui palju vaimuhaigeid on vintsutatud nõiaprotsessides, kui palju on neid piinatud ja põletatud! Teised pidid kandma kõiki vangistusekoledusi: aastakümneid pidid nad veetma pimedates urgastes kettides ja kannatama lööke, aadrilaskmist ja igasugust julmust. Aga me teame, et islami maailmas juba 12. sajandil olid sisse seatud korralikud asutised nõdrameelsete jaoks, kus neid arstiti. Kui haigestus araablane, läks ta arsti juurde; neil olid ka osavad kirurgid. Aga kui haigestus eurooplane, otsis ta abi pühakuilt ja reliikvialt. Araablaste kultuurile võlgname seda, et kanname ihupesu ja vahetame seda, kuna eurooplased vahetamata kandsid rõivaid niikaua, kuni need muutusid räbalaiks. Teaduste alal tehti mauri ülikoolides niisugust põhjalikku tööd, et me veel praegu ei suuda seda kõike küllalt imestada. Tol ajal, kui kogu ristiusu maailm asus seisukohal, et maa on lame, õpetati araabia koolides maateadust gloobuse järgi. Esimene tähetorn asutati Sevillasse aastal 1196. Aga kui see linn langes hiljemini kristlaste kätte, muudeti tähetorn kohe kirikutorniks. Ka kõlbla elu alal oli ristiusu Euroopa muhameedlasist kaugel taga. Vaja vaid võrrelda, kuidas talitasid kaliifid võoraste maade allaheitmisel ja mis tegid ristisõdijad Konstantinoopoli tagasivõitmisel. Sallivuse - põhimõte oli islami maailmas palju suurem kui ristiusu maailmas. Seda tunnistab ka V. Barthold, tsiteerides islami ajaloolase Emir Ali sõnu, et frankide võit 732. aastal araablaste üle oli õnnetuseks kultuurile, kuna araablaste võit omakorda oleks päästnud maailma teda ootavaist inkvisitsioonikoledustest.

Ei saa kuidagi leppida H. Holma seletusega, et kõik see kultuuriline edu olenes „välise edu ajastust“. Me teame, et kaliifid kõige jõuga toetasid haridust ja kunsti. Lääne kaliifid võtsid tõsiselt kaliif Ali käsku, et iga templi juures peab olema kool.

V. Bartholdi kirjutist islami saatuse üle nõrgendab see asjaolu, et ta tungib peenustesse, jättes kõrvale nii tähtsa asjaolu, kui võitluse islami ja ristiusu maailma vahel.

Aga vaatamata kõigile vastuväidetele, mida see raamat esile kutsub, peame Eesti Kirjanduse Seltsile olema tõsiselt tänulikud selle nii tähtsat küsimust käsitleva raamatu maailmasaatmise eest. Kui raamat suudab äratada mõtteid ja kihutada pead tööle, siis on see temale plussiks.

M. Raud.

Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsused.

Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkond (koosseisus esim. prof. A. Saareste, abiesim. mag. Joh. Aavik, sekr. A. Kask, lekt. J. V. Veski, prof. J. Mägiste, E. Muuk, mag. J. Semper, mag. A. Oras, E. Nurm, H. Pürkop, Fr. Puusepp, J. Roos ja EKS-i tead. sekr. D. Palgi), asjaolu arvestades, et pikemat aega juba ilmuv *Õigekeelsuse-sõnaraamatus* (ÕS), nagu sellelaadses ja ulatuslikumas teoses kunagi, on selgunud rida

vähemaid puudusi, vääratusi, järjekindlusetusi. otstarbekohatusi j. m. soovitatavusi, millest mitmed küll pärit juba raamatu esimesest trükist (1918), on teinud mullu ja tänava kevadel rea parandavaid ja täiendavaid otsuseid, mida teostatakse ÕS-u järgnevates poognates, täiel määral aga lähemal ajal E. Kirj. S-i toimetusel E. Muugi „Väikeses õigekeelsussõnaramatus“ (VÕS), mida Selts koolidele on juba ammuugi kavatsenud ja mille rutulisele teostamisele nüüd Seltsi on sundinud suure ÕS-u lõppkõite viibimine.

Keeletoimkonna koosolekuil on vastu võetud järgmised otsused:

I. Sõnade ortograafia alal.

1. Kirjutada *jaa* (või *jah*), vrd. *jaatama* (nagu *nii* — *niitama* jne.).

2. Ilma sõnaalgulise *h*-ta kirjutada: *aampalk*, *angeldama*, *elling* (vahend laeva kuivaletõstmiseks), *ork* (omast. *orgi*), *uisapäisa*, *ärtu* (kaardimängus), *ässitama*.

3. Kokku kirjutada *kõigepealt* tähenduses 'esmalt, esirinnas, esmajoones' („*Kõigepealt* ta sõi, ja siis asus tööle“, kuid „*Võttis need raamatud kõige pealt*, mitte keskelt“).

4. Võõrsõnade konsonantide pikkust märkida eesti häälduse ja eesti õigekirja seaduste alusel. Seega siis ühekordse tähega: *afekt*, *afirmatiivne*, *afišš*, *afrikaat*, *aglomeraat*, *agregaat*, *agressiivne*, *aklimatiseerima*, *akord*, *akrediteerima*, *akumulaator*, *akusatiiv*, *aparaat*, *apertseptioon*, *aplitseerima*, *apositsioon*, *atraksioon*, *atribuut*, *bager*, *bruto*, *moto*, *neto* jne. Sel alusel siis ka *paša* (pro *pašša*), *afišid* (kuid *afišside*), *dušiga* (kuid *dušš* — *duššide*), *šefile* (kuid *šeff* — *šeffidele*), sest *f* ja *š* märgivad (nagu *k*, *p*, *t*) teist pikkusväldet.

5. Kahesilbilistel uutel laensõnadel, mille esimene pearõhuline silp on pikk, eelistada sõnalõpulist *k*, *p*, *t* kirjutamist ühekordselt (neid käänates nagu tüüpi *kartlik* — *kartliku* — *kartlikku*): *piiskop* (osast. *piiskoppi*), *kompvек* (om. *kompveki*, os. *kompvekki*), *kottlet*.

6. Soomeugri rahvaste nimetusi kirjutada järgneval eestilisel kujul: *ostjak*, *votjak*, *vogul*, *sürjan* (pearõhku asetades esimesele silbile ja neid käänates nagu tüüpi kanep, värat, kallak, kabel, murjan, s. o.: os. *ostjakit*, mitm. *votjakitel*, ains. os. *vogulit*, mitm. *sürjanitele*).

7. Kirjutada *j*-ga *lojaalne*, *rajoon* (nagu seni *rojalist*).

8. Kirjutada prantsuse algupäraga *-ice* lõpulisi sõnu *-iss* kujul: *benefiss*, *inspektriss*, *direktriss*, samuti muid *-triss* lõpulisi (mõningaid vene keele kaudu omandatud sõnu siiski traditsiooniliselt *-iis* kujul: *poliis*, *eskiis*, *kapriis*, *serviis*).

9. Läti perekonnanimedel nominatiivi lõppusid *-s*, *-š*, *-is* eesti keeles mitte tarvitada: *Behrzin* ehk *Bērzin*, *Endzelin*, *Pluduon*, *Schmidt*, *Skalbe*, *Ulmann*, *Veidenbaum* jne. (*Behrzinš*, *Pluduonis*, *Skalbes*, *Ulmannis* jne. asemel). Erandiks on kahesilbilised nimed, millel rahvusvaheliseltki tarvitatakse *-is*: *Rainis*, *Jaunis*, *Lalis*.

10. Kirjutada (*aeroplan* asemel) *aeroplaan* (nagu ka *biplaan*, *monoplaan*).

11. Kirjutada *brahma* ja *budha* (*h*-d hääldades).

12. Kirjutada *apareil* (*aparell* asemel). Osa Toimkonna liikmeid — Aavik, Saareste — peavad soovitavaks ka *portföil* või *portföi* (venepärase *portfelli* asemel).

13. Kirjutada *dofään* (dofeen asemel).

14. Kirjutada *faktuur* (faktuura asemel).

15. Kirjutada *pamflet* (eelistatud) või *pamflett*, rõhku asetades esimesele silbile (nagu tüüpi piiskop-piiskopp, vt. p. 5!) pro pamfleet.

16. Lubada *poliitika*, *politiik*, *poliitiline* kõrval (eelistatavalt) ka *poliitika*, *poliitiik*, *poliitiline*.

17. Lubada *ataak*, om. *ataagi* kõrval ka *atakk*, om. *ataki*.
 18. Lubada itaaliapärase *bravo*, *liira* kõrval ka *braavo*, *liir*, om. *liiri*.
 19. Lubada *martsipa*n kõrval eelistatavalt *martsipan*.
 20. Lubada *klüüver* kõrval ka *klüiver*.
 21. Lubada *paiats* (rõhk esimesel silbil) 'veiderdaja, vigurimees' kõrval ka *pajats* (rõhk teisel silbil), peamiselt tähenduses 'kannataja narr, traagiline tolatüüp'.

II. Hääliku te alal.

22. Lubada *haug*, pl. *havid* kõrval ka *haug*, pl. *haugid*.
 23. Lubada (see-, nii-, kui-) *võrt* kõrval ka *võrd*.
 24. Lubada *minia* kõrval ka *mini* om. *mini*.
 25. Tarvitada ainult kuju *valaskala* (pro *vaalaskala*) või selle kõrval teadusliku terminina *vaal*, om. *vaala*.
 26. Tarvitada *orv* (pro *orb*), om. *orva* tähenduses 'nišš'.
 27. Lubada *kummatagi* kõrval ka *kummatigi*.
 28. Eelistada kuju *täidima* 'raatsima' (kujule *täima*).

III. Vormide tarvitamise alal.

29. Ainsuse osastavas soovitavamaks pidada (seda) *kilo*, *kino*, *dogi*, *koma*, *pori*, kuj mitte lause selgus erandlikult ei nõua -t (*kinot*) tarvitamist (nagu ka „*igat* kirjanduse sõpra...“, „pole *sadatki* väärt“ jne.).

30. Kahe silbilistest pikavälistest lühenenud tüvedest (tüüp *auk*) on võimalik adverbiaalses tähenduses infinitiivi tarvitada tugevas astmes, nimelt siis kui lahkuminev tähendusvarjund seda nõuab: puud on *raagus*, silmad on *aukus* (kuid: silm on silma augus), püksid on *kottis* (vrd. püksid on kotis = koti sees), jalad *harkis*, nad on *pelgus*, mees on *vinis*, nina on *kookus*, mokad *pruntis*, ristloodis, ta on *kimpus* (vrd. asjad on kimbus), õlad on hästi *kantis*, kael on *lookas*.

31. Sõnadel *näima*, *naima* tarvitada umbisikulist tegumoodi d-tunnusega (*näidakse*, *näidud*, *naidakse*, *naidi*, *naidama*, *naidud*), sõnadest *treima*, *kaema*, *täima* aga t-tunnusega (*treitakse*, *treitud*, *kaeti*, *kaetakse*, *kaetud*, *täitud*). Onomatopoeetiliste sõnade nagu *muuma*, *määma* puhul lubatakse mõlemat (*muutakse* või *muudakse*, *määtud* või *määdud*).

32. Sõnu *agent*, *diftongi*, *lombard* (= pandimaja) käänata: ains. os. *agenti*, *diftongi*, *lombardi*, mitm. om. *agentide*, *diftongide*, *lombardide* jne.

33. Asesõnust *kes*, *mis* lubada mitmuses lähemate vormide *kelle*, *millest*, *kellele* kõrval tarvitada vajaduse korral ka pikemaid *kelled*, *milledest*.

34. Viisakuslikes pöördumistes ainuõigena tarvitada traditsiooniliselt üldkõnekeelseid mineviku kesksõnu *lugupeetud* härra, *austatud* kuulajad (mitte: *lugupeetav* härra, *austatavad* kuulajad). *Lugupeetav*, *austatav* siin tähendab 'kellest alles peab lugu pidama, keda tuleks austada', on seega nõrgema väljendusega.

35. Kunstlikult kujundatud *lahas*, om. *lahases* kõrval lubada tarvitada ka rahvakeelseid vorme (nim. *laha*) jalg on *lahas*, pandi *lahasse*.

IV. Sõnavara alal.

36. Lubatakse tarvitada (Õigek.-sõnaraamatu mõlemast trükist eksi- arvamuse tõttu välja jäänud) sõna *joa*, os. *joad* (vrd. sm. *juva*) tähenduses 'veekukkumine'.

A. Saareste,

Keeletoimkonna esimees.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski, abitoimetaja D. Palgi. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartu 1933.

Suurmeeste elulood

1933. a. ilmunud numbrid.

- Nr. 1. **Amundsen.** Knut Hamsun ütles Amundseni kohta: „Ta oli vahva poiss. Ta sammus üle sadamasilla, terasvedrud kehas. Ta oli täis tahtejõudu ja tal oli temperamenti. Ta on minu poiste suur eeskuju.“
- Nr. 2. **Newton.** „Newton oli suuremaid geeniusi ja kõigist õnnelikem, sest et avastas maailmasüsteemi, et ainult kord on antud inimesele seda teha.“ Lagrange.
- Nr. 3. **Muhamed ja islam.** Muhamed on kordasaadetud tegude poolest üks suuremaid isikuid maailmas: alates kaubaselina lõpetas ta oma rahva prohvetina ja riigiloojana; tema asutatud riik kasvas võimsaks ning uhkeks ja tema õpetust peavad pühaks tänapäeval kuni 300 miljonit inimest. Ühenduses Muhamedi saatusega on käsiteldud ka islami üldjoonelist arenemist kuni meie ajani.

„Suurmeeste elulood“ kavatsevad tutvustada paljude rahvaste kangelasi ja iga ala töömehi, nagu Loyola, Faraday, Lincoln, Cervantes, Balzac, Platon, Marx, Rembranot, Caesar, Dante, Wagner, Livingstone, Linné, Snellman, eesti suurmehi j. n. e.

1933. a. peale ilmuvad elulood ettetellitava seeriana — 6 elulugu aastas, igaüks 100—160 lehekülge.

Tellimishind 7 kr. 50 s., mida võib tasuda: 3 kr. tellimisel, 2 kr. 50 s. 1. aprilliks, 1 kr. 25 s. 1. juuliks ja 75 s. 1. okt. Poolaastas (3 nr't) 4 kr., üksiknumber 1 kr. 50 s.

Samas kaustas on varemini ilmunud elulood:

- S. A. Žebelev: Aleksander Suur. Hind 1 kr. 75 senti.
J. W. Mackail: Vergilius. Hind 1 kr. 75 senti.
R. Rolland: Michelangel. Hind 2 krooni.
C. Sh. Jones: Washington. Hind 1 kr. 75 senti.
R. Rolland: Beethoven. Hind 1 kr. 50 senti.
J. V. Lehtonen: Victor Hugo. Hind 1 kr. 75 senti.
F. J. Snell: Garibaldi. Hind 1 kr. 75 senti.
H. Heilborn: Darwin. Hind 1 kr. 50 senti.
V. Tarkiainen: Aleksis Kivi. Hind 1 kr. 75 senti.
H. Drouin: Pasteur. Hind 1 kr. 75 senti.
S. Fodor: Edison. Hind 1 kr. 50 senti.

Kõik köites 50 senti kallimad.

Raamatute hinna rahas või märkides ettesaatmisel (posti jooksev arve 20-36) tellida saatekuludeta

Eesti Kirjanduse Seltsilt

Tartus, Suurturg nr. 12, tel. 6-01.

ELAVA TEADUSE

teine aastakäik (nr. 13—24).

Senini ilmunud numbrid:

- Nr. 13. **Kehaehitus ja iseloom.** Kretschmer'i ja teiste järgi K. Lellep. Inimese iseloomu tundmine tema välimuse järgi. Kehaehituse ja iseloomude põhitüübid ning nende suhete põhjused. Iseloomu tundmise praktiline tähtsus, eriti elukutse, sõprade ja abikaasa valikul ning üldse käitumises inimestega.
- Nr. 14. **Tehnika võidukäik.** Pan-Euroopa liikumise apostli R. N. Coudenhove-Kalergi kirjutis: Tehnika ja kultuur, ning Jaan Kranig'i ülevaade keemia arengust ning keemia osast tänapäeva ühiskonnas.
- Nr. 15. **Elu ja inimese põlvnemine.** Kirjutanud H. G. Wells, redigeerinud prof. J. Piper, tõlkinud V. Lao. Maailm enne inimest. Roomajad. Imetajad. Ahvid, ürginimesed ja inimesed. Elu tekkimise teooriad.
- Nr. 16. **Eesti Kroonika 1932. aasta kohta.** Välispoliitilisi vaatlusi — H. Tammer, Eesti sisepoliitiline elu — E. Ein, Eesti majanduselu, selle üldalused ja üksikalade areng — Ed. Poom, Tööolud Eestis — M. Martna, Eesti vaimne kultuur — A. Palm.
- Nr. 17. **E. Maddison: Parlamentarism ja Eesti Põhiseadus.** Missugused on parlamentarismi olulised tunnused. Inglise parlamentarism ja selle areng. Parlamentarism teistes maades. Parlamentarism Eestis. Eesti Vabariigi Põhiseaduse muutmiseelnõude arvustus.
- Nr. 18. **Ja an Port: Iluaiad.** Iluaiad üldtähtsusest. Iluaianduse alg-
elemendid. Ilupuud, nende tarvitamisest, istutamisest ja nende eest hoolitsemisest. Eriliste esteetiliste omadustega ilupuud. Ilupõõsad, lilled. Püsililled ja suvililled. Muruaia piirded. Iluaiad korraldus. Iluaiad asutamine. Iluaedade stiilid. Aia teed, trepid, müürid, kunstlikud veekogud, lehtlad, aiamajad, varikäigud. Aia mööbel ja muud aia ilustusvahendid. Talundite iluaedade korraldamise sihtjooni. Kirjandust.
- Nr. 19. **A. Elango: Lapsepõlv ja iseloom.** Väikelapse vaimne areng ja kodune kasvatus. Inimarengu põhiseadused — pärvus, keskkond, kasvatus. Isiksuse ühtsus ja sihipüüdlikkus, endasäilitus ja enda väljaarendus. Arengu teooriad. Inimesekasvatamise astmed — sünnieelne aste, imiku-iga, väljendusvõime areng, ruumi ja aja avastamine. Lapse arengu kasvatuslik mõjustamine.
- Nr. 20. **A. Remmel: Rõivastuskunst ja mood.**

Elavat Teadust ilmub aastas 12 raamatut, igaüks üle 100 lk., rohkete illustratsioonidega. Tellimishind 9 krooni, mida võib tasuda 4 osas, iga 3 numbri saamise eel: tellimisel 3 kr. 50 s., 1. aprilliks 2 kr. 50 s., 1. juuliks 2 kr., 1. oktoobriks 1 kr. Poolaastas 5 krooni, veerandaastas 2 kr. 75 s., üksiknumber 1 kr., ilukõites 1 kr. 50 s. — Raamatute hinna rahas või markides ettesaatmisel (EKS posti jooksev arve nr. 20-36) tellida saatekuludeta

EESTI KIRJANDUSE SELTSILT

Tartus, Suurturg nr. 12, telef. 6-01.